

UNIVERSIDADE FEDERAL DO SUL E SUDESTE DO PARÁ
INSTITUTO DE CIÊNCIAS HUMANAS
FACULDADE DE EDUCAÇÃO DO CAMPO
LICENCIATURA EM EDUCAÇÃO DO CAMPO

**BE JAKAM BIT DJÁ GU ME ARYM BA KABEN O BA BIT NORO KET
SE NÓS ESCRREVEMOS A NOSSA LÍNGUA A GENTE NÃO ESQUECE**

BEP PUNU KAYAPÓ

**BE JAKAM BIT DJÁ GU ME ARYM BA KABEN O BA BIT NORO KET
SE NÓS ESCRREVEMOS A NOSSA LÍNGUA A GENTE NÃO ESQUECE**

Trabalho de Conclusão de Curso apresentado ao Curso de Licenciatura Plena em Educação do Campo, Universidade Federal do Sul e Sudeste do Pará, como requisito para a obtenção do grau de Licenciado Pleno em Educação do Campo, com habilitação na área de Linguagens.

Orientadora: Profª. Dra. Maria Cristina Macedo Alencar

MARABÁ

2019

Dados Internacionais de Catalogação-na-Publicação (CIP)
Biblioteca Setorial Josineide da Silva Tavares

Kayapó, Bep Punu

Be jakam bet djá gu me arym ba arym kaben o ba bit noro ket:
se nós escrevermos a nossa língua a gente não esquece / Bep Punu
Kayapó ; orientadora, Maria Cristina Macedo Alencar. — Marabá :
[s. n.], 2019.

Trabalho de Conclusão de Curso (Graduação) - Universidade
Federal do Sul e Sudeste do Pará, Instituto de Ciências Humanas,
Faculdade de Educação do Campo, Curso de Licenciatura em Educação
do Campo, Marabá, 2019.

1. Línguas indígenas - Estudo e ensino. 2. Letramento. 3. Linguagem
e educação. 4. Índios Kayapó. 5. Estudantes indígenas. 6. Índios da
América do Sul - Brasil - Línguas. I. Alencar, Maria Cristina
Macedo, orient. II. Universidade Federal do Sul e Sudeste do Pará.
III. Título.

CDD: 22. ed.: 498.07

Elaborada por Hully Thacyana da Costa Coelho - CRB-2/1593

BEP PUNU KAYAPÓ

BE JAKAM BIT DJÁ GU ME ARYM BA KABEN O BA BIT NORO KET SE NÓS ESCREVEMOS A NOSSA LÍNGUA A GENTE NÃO ESQUECE

Trabalho de Conclusão de Curso apresentado ao Curso de Licenciatura Plena em Educação do Campo, Universidade Federal do Sul e Sudeste do Pará, como requisito para a obtenção do grau de Licenciado Pleno em Educação do Campo, com habilitação na área de Linguagens.

Orientadora: Profª. Dra. Maria Cristina Macedo Alencar

Data de aprovação: ____/____/____, Marabá – PA,

Conceito: _____

Banca Examinadora

Profª. Dra. Maria Cristina Macedo Alencar – UNIFESSPA
(Orientadora)

Prof.^a Y`katyj Kayapo
SEMED-Cumarú do Norte-PA
(Avaliador I)

Prof. Dr. Lucivaldo da Silva Costa – UNIFESSPA
(Avaliador II)

Prof. Me. Laécio Rocha de Sena
(Avaliador III)

Ije idjapej nhipej já ne ba kumrej Metíndjwyj mã odjajtire jarě,
atãri ba ipron me ikra me inho bikwa kuni kute amim ikanĩkot
ne ba arým pi`ok ja ojnore.

ME MÃ ÔDJANH JARÊ-AGRADECIMENTOS

Kumrej dja ba Metĩndjwynh mã odjanhtire jare ne kum ukapri jare, mrãmri ne metĩndjwyj mã ikot ajkame ne ta imã ijamak bô, be metĩndjwyj kukwa kam ne ba arym pi`ok ja ojnore! Metĩndjwyj ne mrãmri odjanh kumrej!

Ikanikwyj Ngrenh – me ne akati kwy kam ba ikapri nhym ta ikadjy metĩndjwyj mã ijare ikwatyj Bekwynhty me djwy ne ari kadjy metĩndjwyj ù`kwa. Bara mã djwy mej jare! Imã ara kĩj kumrej!

Iprõn Luzia vieira de Brito Bekwyprĩm, ta ne kuni kot ikot okangõ ba te pi`okjarej kam ikatyk nhym mã imã pi`okjarej ã apne, ba arym jakam arym pi`ok já ojnore. Mrãmri imã kĩj kumrej.

Be jakam ikamy ari kuni kute amim ikanĩj ne ibãm ari adjwy kute kwy kam ikot okangõj bara kuni mã mej jare. Inã A`ĩti ne adjwy inho djuwa mej ba arym jakam myjja ma ne arym pi`ok já ojnore.

Ibãm Bepdjati bote kayapo ne Bepkukonti Bepkraipo kayapo be ari já ne ari te myjja ket nhym ari inho djuwa mej ba ija bataj ne arym pi`ok já ojnore.

Inã Panhkako me inã mai- nĩ ne ibãm Mako me Mikĩ arym ga djwy ne ari ipiri inho djuwa mej ba arym pi`ok já ojnore.

Inhinet Pykatire ne ipiri kute ima kuben kaben jarej, tam já kot ne kuben kukradja ma be ba jakam arym pi`ok já ojnore.

Jakam ba inho pi`okjakredjwyj Dra. Maria Cristina Macedo Alencar. Tam já djwy ne ikot okangõ ba arym pi`ok já ojnore.

Be jakam dja ba me be pi`okjakredjwyj kuni Fecampo mã mej jare me a kukwa kam ne ba jakam arym myjja kwy ma. Me aben ne mrãmri pi`okjakredjwyj kumrej ẽ LPEC. Ba me akuni mã mejtire jare.

Be jakam dja ba pi`okjarejdja be educação do campo, turma 2014 me 2015 mã djwy mejtire jare me akuni mã ne ba mej jare, apỹj ara kwy djo ã ne ba idjumari dja ny, be dja ba ije ara kuni ojbinoro ket, ne ikamy Osmar Cidil Valverde mã mrãmri abe ikamy kumrej. Dja ba ara nho ama kumej.

KWY O NGRI: Ije idjapej nhipej ja ne kute me ba bengokre baa ba kaben mari kadjy ne ba ije no`ok mari kadjy ne ba pi`ok ja nhipej, be ije ipej kadjy ne ba kumrej me ba nho pi`okjarejdja kãm me ba me kaben kukradja ja pumu ne ajte apÿj pi`okjarejdja ku ´ê djari me kute ami kabën kãm pi`okjarej kadjy ne ba pi`ok já nhipej. Be ije idjapej kadjy amim mari ne já, ije me ba bengokre mã ije owa amirît ge me ba nho pi`okjarejdja kãm gu me ba amim kaben no`ok mari kadjy, be ja ne mrãmri me ba mã mej kumrej. Ajte ije me ba nho pi`okjarejdja kãm me ba kaben kam kukradja mã ikatoro kadjy ne ba, pi`okjarejdja kumrej kam pumu, be ije pi`okjarejdja be licenciatura em educação do campo kam ije pi`okjarej kãm ne ba me ba kaben kam no`ok kam kukradja dja mã ikato. Me ba ije ami kaben no`ok mari kãm dja gu me ba bengokre arym ba ami kukradja ã pi`ok nhipej ne me ujarej tum ã pi`ok nhipej, ne apÿj me ba nho me bengêt djurej ã pi`ok nhipej. Gu ba ije ba, ba kaben kot pi`ok já nhipej kãm dja arym gu me arym kam aben mã pi`okjakre, nhym kam arym apÿj me ba bengokre nho pi`okjarejdja kot ami kra, nhym me be pi`okjakredjwyj kute kam me mã pi`okjakre kadjy. Be, jakam bit já gu me ba kaben amajkrut ne kuma, me ba bengokre kaben, ã kuben kaben. Kadjy ne ba pi`ok já nhipej.

Kabën pydji: Mëbêngôkre kabën. Pi`okjarejdja kãm kukradja. Pi`okjarej o tyj.

RESUMO: Este trabalho tece reflexões sobre os letramentos dos povos Mëbêngôkre a partir da observação nas escolas desse povo na Terra Indígena Mëbêngôkre Kayapo. Meu Objetivo com esse trabalho foi mostrar para nós mebengokre a importância de na escola escrever na nossa língua. As informações que eu escrevi aqui eu consegui nos estagios de observação durante a minha formação do curso de licenciatura em educação do campo e estagio de intervenção. Nesses estágios eu observei que nós, povo Mëbêngôkre, falamos muito bem a nossa linguagem, mas poucos sabem escrever em Mëbêngôkre. Eu conclui que se nós aprendermos a escrever na nossa própria língua vamos construir muita história do nosso povo. A cultura dos povos Mëbêngôkre tem suas raízes forte de manter a valorização das tradições, e principalmente a língua falada em mebengokre. Dessa reflexão sobre letramento em mebengokre fiz uma proposta pedagógica para o ensino da língua nas escolas mebengokre. E assim, ajudar a lutar para melhoria da educação escolar indígena nas comunidades Mëbêngôkre.

Palavras-chave: Escrita Mëbêngôkre, Educação escolar Mëbêngôkre, politica linguística.

LISTA DE FIGURAS

Figura	1	–	Mapa	do	Rio	Fresco	
.....							Erro! Indicador não definido.
Figura 2–	Mapa da Terra Indígena Kayapó					20

LISTA DE QUADROS

Quadro 01: Mebengokre nho pi`okjaredja ã akre ne ja amej be 2018.....	38
Quadro 02: Mebengokre kaben ã pi`ok ne já, amej be 2018	39

LISTA DE FOTOS

Foto 01- EMEF. Manbore/ Krĩ be Kokokuedja	31
Foto 02 e 03 EMEF. Manbore/ Krĩ be Kokokuedja	32
Foto 04- Pi`okjaredjwyj ta kute pi`ok nhipej	33
Foto: 05 EMEF. Kanhok, krĩ be Gorotire.....	34
Foto 06 - Pi`okjaredjwyj ta kute pi`ok nhipej EMEF Kanhok.....	36

SUMÁRIO

1 <i>KUMOKRAJ</i> - INTRODUÇÃO	15
2 IJÃ UJAREJ, INHÕ MÊ Ã UJAREJ – MINHA HISTÓRIA É A HISTÓRIA DO MEU POVO	17
2.1 BA IDJUJAREJ NE JÁ- MINHA VIDA NA ALDEIA	22
2.2 IPRIRE KÂM INHO PIOKJAREJDJA Ã UJAREJ - COMO ERA MINHA ESCOLA...27	
3 <i>MEBENGOKRE NHO PI `OKJAREJDJA KAM KUKRADJA Ã UJAREJ NE JÁ - COMO ESTÁ A EDUCAÇÃO ESCOLAR NAS ALDEIAS MÊBÊNGOKRE?.....</i>	<i>30</i>
4 <i>MEBENGOKRE TA KUBEN Ã UJAREJ - COMO NÓS, MEBENGOKRE, NARRAMOS NOSSO ENCONTRO COM OS KUBEN</i>	<i>41</i>
5 OJNORERE - CONCLUSÃO	44
6. REFERÊNCIAS	45
7.ANEXO A – TRADUÇÃO DO TEXTO “ENCONTRO COM O CAPITÃO KUKUNGRATI”	46

1 KUMOKRAJ - INTRODUÇÃO

Pi`okjarejdja apÿj me ba nhõ pyka kãm ku`ê kãm, djori kam me be pi`okjakredjwyj mẽ mã mebengokre kaben kot pi`okjakre, myj dja gu me ne kãm amim kaben kot bit pi`okjare? Be idjapej ja kute me ba bengokre ba ije ba kaben no`ok mari kadjy ne ba ja pi`ok kãm ipêj. Mrãmri ijapej já ne me ba bengokre kadjy mej kumrej, gu me ba ije ami kaben o ba bit noro ket kadjy ne ba pi`ok kãm no`ok ne. Ije me ba kaben no`ok nhipej kadjy amim mari ne ja, ge me ba kaben tîn ne tÿj rã`ã kadjy.

Be ja kãm bit dja aрым meprire me, me abataj aрым ta kute amim kaben no`ok mari ne kute arej djwy mari kãm, dja aрым ta kute me ujarej tum ã pi`ok nhipej kadjy. ã gu me ba anhyry kãm dja gu me aрым ba amim ã pi`ok nhipej.

Ne kãm me ba ije pi`ok no`ok kãm ba kukradja kot ipej kãm dja ga, gu me akubyt panh aрым pi`okjarejdja mã ba kukradja tum owa kêj, nhym kãm aрым me be pi`okjakredjwyj me mã kãm pi`okjakre.

Kãm dja me ba kukradja tÿm ami nhipej ne pi`okjarejdja kãm no, apej ket ne no, nhym kãm me be pi`okjakredjwyj me mã kãm pi`okjakre.

Kubên ne amre me ba bê, me ba kukradja owapej o tẽ, ne me ba bengokre kaben djwy ne kute kum owapej bit kum kÿj. Kãm ne ja kam me abataj atÿm kwy ngrere kute me ba bengokre kaben no`ok mari. Mÿkam ja amirît? Biri gu me ba ije kuben nho kukradja kãm bit pi`okjarej mokraj kãm ja.

Be, kãm ne ba ije idjapej ja nhipej já, me ba bengokre ba ije ba amim kaben o ba bit noro ket kadjy. Kãm ne ba amim me ba ije ba kaben o ba bit noro ket kadjy, amim idjapej já nhipej kadjy kabi.

Ije be ba kaben o tyj nhym me kute kum arej prãn kadjy. Ba, kãm aрым ije apÿj idjapej nhipej djari, ije ã pi`ok nhipej ne ije omuj kot, ba kãm aрым Curso be Educação do Campo/Universidade Federal do Sul e Sudeste do Pará, kãm aрым owa amirît.

Idjapej ja nhipej kadjy ne ba kumrej pi`okjarejdja kãm kukradja pumu, ne atãri nhym me kabên kot ne kuben me mã pi`okjare, djam ne me amim kaben ã pi`okjare, djori me amim kaben ã pi`ok no`ok. Me ba kukradja kuni ã ne ba pi`ok nhipej.

Be, ije inho ijapej já nhipej kadjy ne ba me ba nho pi`okjarejdja kãm kukradja kuni owa kupron ne kam aрым ã pi`ok nhipej.

Kãm ne jakam ba ibengokre ne ba pi`ok nhipej, ne me ba kaben kot no`ok, ge me ba kaben no`ok djwy kute kuben nho pyrak kadjy ne ba já pi`ok já nhipej ne kute kuben

Se a língua indígena, então, não tem ainda uma tradição de escrita — de modo que os possíveis “escritores” não têm prática de leitura na sua própria língua e os modelos de escrita que conhecem são os da língua portuguesa —, é previsível que os textos escritos por essas pessoas tenham por modelo duas fontes distintas: as fontes da tradição oral da comunidade, em língua indígena, e as fontes escritas em língua portuguesa (D`ANGELIS, 2010, pag.21)

Nhym kam ba ije me ba kaben kot ije be ba kaben nhipej kadjy, kumrej ne inho pi`okjakredjwyj imã ba ije ia kam ben kot pi`ok nhipej kadjy ima are, ba kãm adjuwe idjumari, ije me ba kaben mari ngrire.be, ba kam ije me ba kaben no`ok okudjari imã u`ma. Ba kam arym ikaben kot pi`ok nhipej mokraj, ne kãm arym imã kij arym ije ipej prãn. Be jakam gwaj ba bengokre dja gwaj ba ami nhipej o mej, ne ajte baa ba nho kukradja kot ami kaben no`ok o mej. Be, jakam dja gari ije me ba kaben no`ok já pumu, kam gu me ba bengokre ba ije ba ã aben kukija myj ne baa ba ije ba kaben no`ok mej kadjy.

2. IJÃ UJAREJ, INHÕ MÃ Ã UJAREJ – MINHA HISTÓRIA É A HISTÓRIA DO MEU POVO

Amrebe nẽ mẽ ba nHINGÊT ari bà kam bit ba ne kute kubẽn kaben mari ket ne kute kukràdjà mari ket, kam o kukradja kot bit ari ba. Mebengokre o nekrej kot bit amrebe ari ba, ne o kukradja djwuj kot bit ari amrebe ba. Be, ajbiri nẽ aрым kam ingãny kubẽn kukradja pumu kam aрым kum kĩnh ne. Mÿkam nẽ mẽ kam ingãny aрым kukradja ja? me kute kubẽn kaben mari ne kute kukradja mari ba me ibengokre o inhe ami pytára kadjy. Kam ne ba me já kam kubẽn nho kri raj kam pi`okjarej ne kudjuwa pi`ok mari ne ba amim o idjapej kadjy ne ba aben kot okangõj ne kikre kam aben mã nãm ã kubẽn djapej ane anhyry kadjy ne ba me okukradja maro mo. Kadjy ne ba me ja kam aрым ibengokre ikwy raj ne aрым kubẽn nho pi`ok mari o ikumej ne o kri raj pi`okjare ne kam kaben ma, o kukradja ma. Me ije kubẽn kukradja já mari kam dja ba me aрым ba ami ne je ikaben, me ibengokre ba ikaben. Kam aрым kubẽn o me inhã u`jarej moro ket, kam dja ba me ibengokre ba amim ã idjurej kadjy. ã gu me ba ije anhyry kam já gu me ami pytà ari ba.

Gu me ba ije kubẽn nho kukradja mari ne ba djwuj ba nho kukradja mari kam bim dja gu me aрым kubẽn kudjuwa aрым ba amim ã pi`ok no`ok ne ba ami ã pi`okjare. Ne kikre kam ba je gwaj ba nho me prire mã me ba bengokre kaben já kre ge me kute o bim noro ket kadjy. Kadjy dja gu me kumrej kubẽn nho pi`ok kuni ma, o kukradja kuni ã pi`okjare. Kam aрым ba djwuj ba bengokre djwuj aрым kudjiwa ba amim ã pi`ok nhĩpej. Pi`okjarej ne mej kumrej kam dja gu me amu ba djumari dja odjwuj ny bim ma.

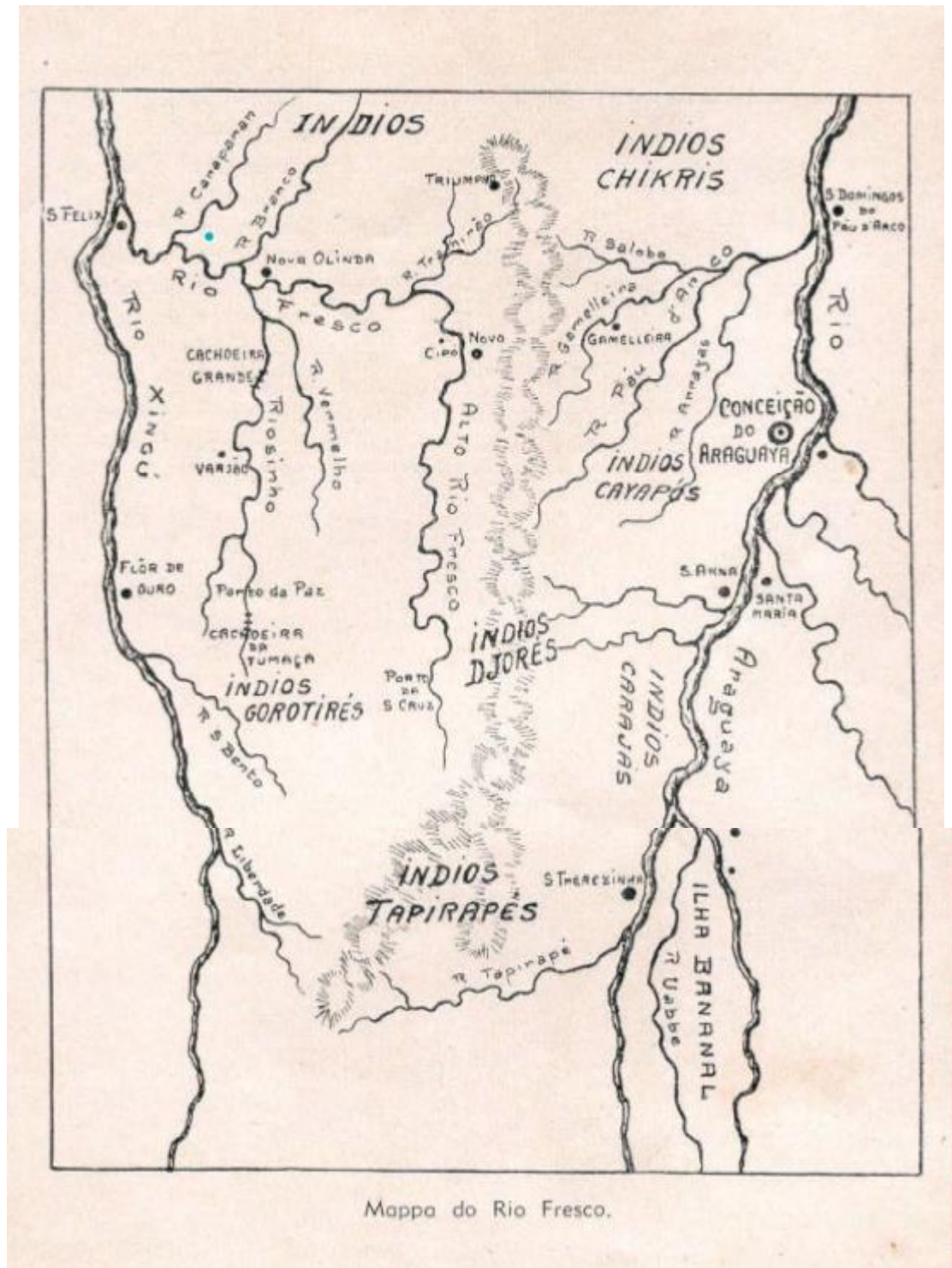
Nhym akram, piokjarej dja ã me mã apne, ba ba djwuj piokjarej dja ã me mã apne me kute ta ami kadjy piokjarej ne kute kubẽn be, pyka pytára kadjy. Nãm ã akram bari me mã karo o ane. Akram kute piokjarej me mã apne ngriket ne aрым apej. Ba ijukrit ajte ba djwuj imã me, me kute ta kra janoro kute piokjarej mari kadjy ba imã kij. Kute Turedjam kam piokjarej, Turedjam ã ujarej kadjy imã kij bãm ã akram me ijujarej ane nhym aрым akram apej. Ba ijukrit ajte tapne, amuja ã ne ba akamat kam me mã ikaben, iscola yry me kute kra janoro ne kute piokjarej kadjy ã ane.” (Bẽnjadjwÿr Kupato Kayapo ne já, 2014).

Akati já kam ne me kute ta amim kadjy myjja mari bim ne já kam aрым me kum kinh, nhym me bẽnjadjwÿry djwuj kute me krãptĩ ta kute kra ma pi`ok ã àpnej bim kum kinh. Ge me krãptĩ kra djwuj ta amim kadjy myjja ma, ge amre akati mõi nhym apej dja kam apej o nhy. Bẽnjadjwÿry Kupato kaben ne já, ta u`jarej ne já ge me ta amim kadjy pi`okjarej te obiwa kot okangõj ne kute me ba neje kubẽn ma kaben, kadjy dja kubẽn nho kukradja djwuj mari kadjy. Me ba bengokre ne gu me ajbiri aрым kubẽn nho kukradja maro mõi, kam ne já kam me ba be

mebengokre kayapo kam me okute myjja mari raj o ket, nhym be ajbiri ne me arym kwy, arym kube me kanekadjwyj, ne kube pi'okjakredjwyj ne ta me mã kikre kam me krãm tỹ mã myjja ma. Be, me ibengokre kayapo ne ba me ajbiri ija bataj ny arym kubẽn nho kukradja maro mõ.

Aje arym ba apỹj me ba je kubẽn kam pi'okjarej kot ã ajarẽ, ne gu me ba je mari e o ami kot kangõj kadjy ne gu me kukradja ma. Ne ajte odjwy me kute kra owa poj ne kute o me kadjy te myjja mari kadjy ne pi'okjare ne myjja ma. Kam ne já kam me kwy raj ne krĩraj kam pi'okjare, kubẽn nho kukradja ã pi'okjare. Be, krĩraj kam ne kubẽn nho myjja ã bit pi'okjarejdja ne o kukradja ã bit ta pi'okjare. Kam ne kubẽn kwy arik me ba ã pi'ok nhĩpej okudjaro ba. Be, já kadjy ne me kubẽn nho kukradja maro mõ, gu me ba je ami kukradja kot ipej kadjy ne gwaj ba:aa ba ije ami kot amim ã pi'ok nhĩpej mej kadjy. Kam dja gu me kadjy ba kukradja owa amajkrut ne ku ma, ã kubẽn nho kukradja ma ne mebengokre kukradja djwy ma, kam dja ga myjja mrãmri mari kumrej. Be, ja kadjy ne gu me kubẽn kam pi'okjare ba ije kukradja mari ne kudjuwa ba:aa ba ije ami ã pi'ok nhĩpej kadjy.

Ná, ja kam dja ba panh arym apỹj be ba bengokre nho kukràdjà ã ajarẽ, apỹj me ba bengokre ba djàri ã ajarẽ ne apỹj idji jare ã ajarẽ. Be, amrebe ne me ba bengokre nho kukradja kam gu me bà kam ari ba bari, gu me bá ã aben rwyry ba pron o ba ba. Nhym me bengokre be kayapo Gorotire amim o bà ã àkre, be nhym kam nĩm mebengokre odjwy me o pyka ba ket be mykam? Dja ne me aben wryy pron? umaje ne me apỹj o bà djari kam ba. Be, amrêbê ne mebengokre kumej ne ari ba, kam, ne me idji ja me bengokre be kayapo Gorotire, Xikrĩn, me ajte idji odjwy be Djore, ã mebengokre be Irã`ãmràire me ja ne me amrêbê ar bà ar ba, ngo be Araguaia no`kà ã ar ba, nhym me kwy ngo be Bytire no`kà ã ba, nhym me kwy ã ngo be Rio Fresco no`kà ba, me ja be ne Gorotire, nhym be mebengokre Xikrĩn ne kajmã ngo be Katete adjwy ba dja.

Fonte: DOMINICANAS, Missões. **Gorotires:** Prelazia de Conceição do Araguaya, 1936, p. 12.

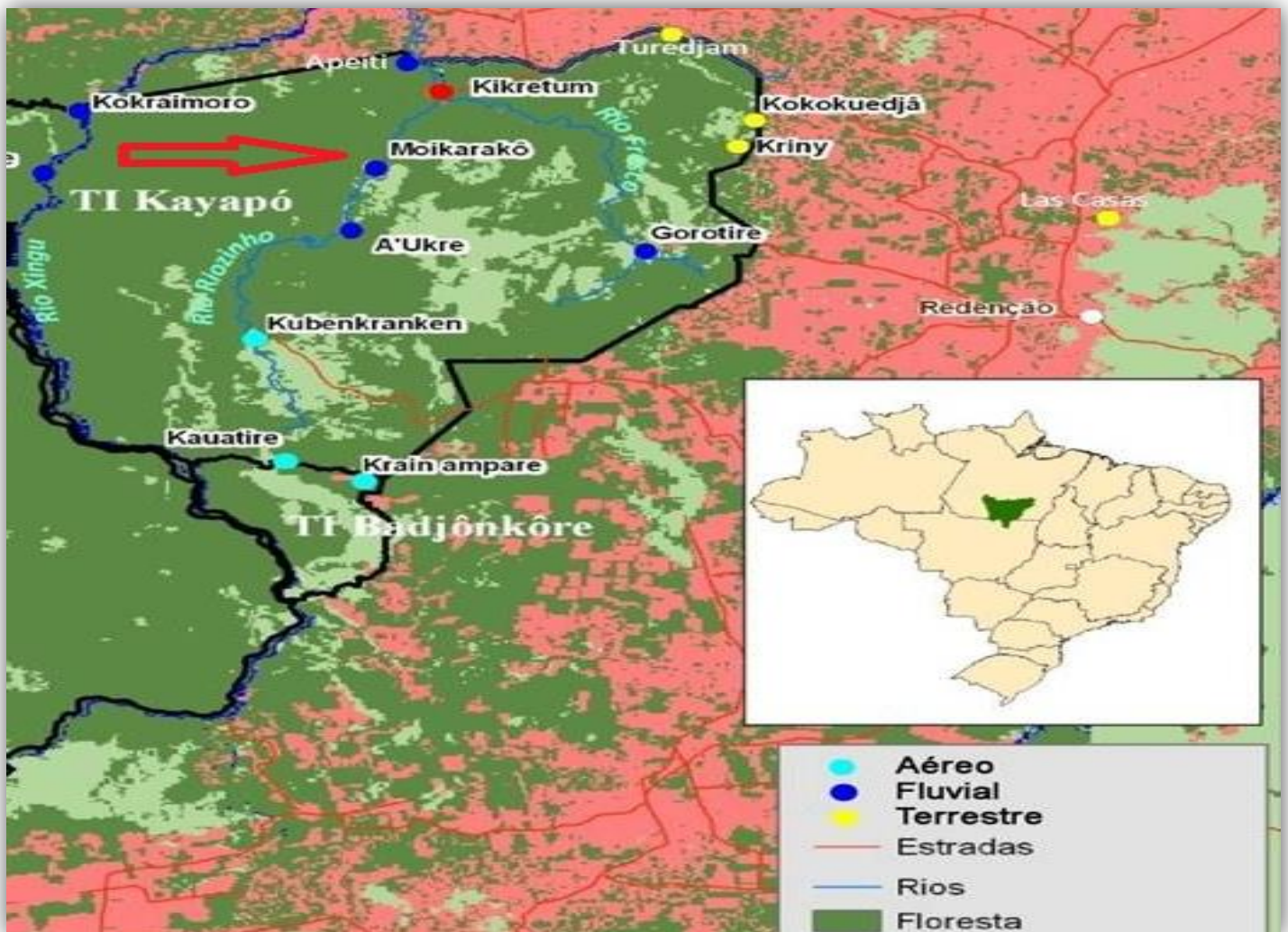
Mebengkre ja kwy raj ne me arym amim kukradja owa kuno. Bir mykam ne me ami kukradja owa kuno? Kubên me yry boj kam ne me arym ami kukradja ja owa kuno, nhym kubên kane me kam kato me kwy raj ne me imej, kam akati ja kam o kute amirît ket, arym kunĩ o kukradja owa kuno kam arym kubên me ro`ã akati ja ba. Me be Irã ãmrãire ne me amrêbê ngo be

Araguaia no`kà ari ba, me badja ne ngo be Arraia ã ngo be Pau D`arco ja no`kà ã ne me amrebe ari ba. Mebengokre ja ne me adjuwe àkre:kumrej ne kam mebengokre odjwy yry apoj me yry pron ba. Irã`ãmrãire me já djwy kube mebengokre kayapo kam gu me aben kot ba kukradja, ne aben kot ba kaben ne ba je aben kaben mari. Me já kumrej yry kubën boj kam tẽ be me be kukradja owa apej, nhy kam kubën kane djwy me kam amirĩt ne kam me kwy nĩmej. Kam, ne já kam arym mebengokre ja ket.

Nhym, be, mebengokre be kayapo, Xikrĩn Katete, be me ja ne me o kukradja kam kute amirĩt rã`ã, ne kaben aben mã kaben rã`ã. Bir mykam ne mebengokre já kukradja taj rã`ã? Be, me já kute kubën mã kreraj kam, ne mã bà kam pron kam, ne me já kam kukradja kam kute amirĩt oba rã`ã. Be me mã bà kam pron ne kute ami nho bitdjuru kam ne dja kam umari mej rã`ã, kukradja mej rã`ã. Ne kam, me ba nhinget be Gorotire djwy adjwy kubën mã kreraj kam, ne gu me já kam ba djumari mej kumrej ne ar ba ba. Nhym be ajbiri ne gu me arym kubën kukradja pumu, me ba bengokre be kayapo ne gu ajbiri já kam kubën nho kukradja maro mo. Kam ne gu me já kam ba taj rã`ã ne ba je ba kukradja o ba bit noro ket. Ne já kam mrãmri ba taj ne ar ba ba. Be, me ba nhinget ne me ba kupajtã mã prõn ne kubën be bà ami o adju, kãm ne jakam me ba kukradja rã`ã.

Me ibengokre inhõ pyka karo ne ja, kam apỹj me inhõ krĩ djari idji já pumu. Amrebe me ba kukãmãre ujarej kam ne me kri be Pykatoti kam ar ba, kunĩ typydjy ar ba. Nhym kam me abem wryy prõn ne, kam abem kra arym apỹj ba. Apỹj ami o kri nipej ne kam arym ar ba.

Figura 02: Mapa da Terra Indígena Kayapo

Fonte: <http://betaniacaneca.blogspot.com/2012/09/feira-de-agrobiodiversidade-promovida.html>

Ne kam ajte me kwy raj: ne mō dja kubenkrankenh-re nipej ne kam djwy aben kra apỹj ba. Kubenkrankenh-re kurum ne À`ukre ami nipej ne kam ajte Moikarako djwy ami nipej. Nhym me be Gorotire djwy raj: ne mo dja, kam adjwy amim Gorotire nipej ne kam ar ba. Gorotire kam djwy ne me moro mej mã ate kam djwy aben kra, arym apỹj adjwy ami kri nipej kam arym ba. Gorotire kurum djwy ne Kokokuedja, Kriny kato ami kri já nipej. Be kikretum djwy ne Gorotire kurum kato. Kikretum kurum djwy ne me kato amim Turedjam nipej ne kam arym ari ba.

2.1 BA IDJUJAREJ NE JÁ – MINHA VIDA NA ALDEIA

Be ikwatyj kute imã ujarěj kãm nẽ. Ari ba nẽ bari nĩm mō bōj kãm arým amĩm Gorotire kãm kikre nhĩpěj. Nhỹm be ari nhõ krĩ djwyj be nẽ txucarramãe mẽ krãnoktire kãm nẽ bari ari ba dja djwyj ngô be bytire no kà ã nẽ mẽ mō. Mẽ ja djwy be nẽ mẽbêngôkre kayapo. Be, nhỹm kam ikwatyj ujarej kam nhỹm mẽ ari wýrý prõn bari kãm mã iprõn nẽ, nhỹm mẽ kãm ari be ari kamy by, bari mã Gorotire mã mō, ikamy mẽ ikanikwyj mẽ bari arým Gorotire kãm amĩm kikre nhĩpej nẽ arým kãm ari ba.

Nhỹm be inhĩngêt bê nẽ Gorotire kra djwyj, Gorotire kãm nẽ inhĩngêt ruw nẽ kãm bõkti kãm norony kam abatyj, kam amim ujarej kunĩ ma, kam me kukradja kuni ma, kam me abataj kukradja kuni ma, ba kam arým kot me kukradja tum kuni ma. Ininget ne te mebengokre kukrej kuni mari, te me ujarej tũm mari, ne kute pidjy mari, ne kute mebengokre ngrere mari ne kute me toro kuni mari, myjja ja ne kute mari.

Ne kam arým ininget me ikwatyj ari bẽm pumuj ne kam arým kam kra be 5 (cinco), kumrej ne inã o ami rĩt, nãm ã inhõ bikwa mokraj a ne, kam arým ari nyre yry o boj ne amu ari tamp djwy kadjy djwy.

Nym kam ibãm kute imã ami ã ujarej kam, ba imã mari prãm kam ne ije mari tyj kam dja ba arým piok kam ije no'ok kadjy. Na, ibãm nidji be ne Bote kayapo, kubẽ kêt teri ne ibam ruwa. Ibãm ne krĩ be Gorotire kam ne rwy dja, krĩraj be Cumaru do norte, Redenção târi. Amrẽbê ne me ba nhõ krike kam kubẽ ket mebengokre bĩm ne mẽ ari ba, nym amej amre ami o àpaj o tẽn nym kam arým kubẽ be SPI kumrej mebengokre yry boj o kute wa. Mẽ yry myja kwy o boj kàj, me krajká, me inôká myja o djwy ne kwy o boj. Nym ibãm arek tẽn kubẽ pumuj o dja, kũm uma omũj o dja, nym kam me djwy kubẽ pumuj: o kumej ne kam kũm uma: ane.

Mẽ o kute me ba wýry kubẽ o boj kutewa be ne Panhakan kube mebengokre, kumrej ne transamazônica kam tẽn kubẽ pumũj o kutewa, kubẽ mã kabẽn ne târi prine omũ ne prine kukradja ma.

Kubẽ mebengokre ýr boj okutewa kam atemã me mebengokre mã kubẽ, nym kam me kũm kubẽ pyma ane. My kam ne me kũm kubẽ pyma? Biri mebengokre kute kubẽ pumũn ket kam ne me kũm kubẽ pyma ane, nym kubẽ me inôká ja gjê, me krãdjê nĩpokti já gjê kam ùma ane, ã kubẽ te anhyry kam ne mebengokre kũm kubẽ pyma. Nym kam arým mebengokre me kubẽ arým kũm aben pyma ket, ne arým aben mã aben kabẽn mej? Biri Paiakan me mã. Ê, gwaj tu ba mã kubẽ pyma ket ngê me ba mã myjja o nipej. Nãm ã me krãm tỹ mã ane.

Kubě me ba wryy boj já dja gwaj ba kot okangōj kute ara mā kikre nipej kadjy ne ajte kute piokjarejdja nipej mā ne me ba kanedja djwy kute ipej kadjy ara krām tŷ mā. Nym kam arym me krām tŷ arym kŭm kubě te me mā myja nipej nym me arym kŭm kŷj. Kam arym Panhakan krŷ nhō bēnjadjwŷr me aben mā kabēn. Krŷ nhō me bēnjadjwŷr nidjy be ne Toto – i ne odjwy be kanhok amē ari bēnjadjwŷr ja ne ari kute o krŷ kam myjja mare ne ajbe myjja ojare a are. Ari bēnjadjwŷr ja dja ari me o ari krŷ kam aben wryy pron nhym ari aben neje me mā kaben. Nām ā me bēnjadjwŷr krŷ kam àpej ane.

Nym kam ibām apŷj me bixaēr djari ā ajarē. Amrebe ne me nā kot pur mā ba kam arym pur kam bixaēr ba. Ne ūrŭkwā mā ba boj kam arym ngà kam ba bixaēr oku - ê. Pur kam ne me prŷtŷre amŷ myjja kre o bixare mokraj, nym kam mebokti amŷ puru karere o bixaēr mokraj kute mari kadjy. Be ngà kam ne amŷ me ujarej tŷm ma, me kute amrēbē aben wryy pron ba kam kadjy ujarej ma, be ngà kam djwy ne me ngrere ma, me ôk ma ē me toro ma. Nām ā ba me ibengokre kukradja ane.

Amrēbē ne me ibengokre atē mā ðkwŷkrēndjā, ba me pidjō ku ne pur kam kwryy, jāt, tyryti myjja ne me ikratum amrēbē kur o ba. Amrebe ne kubě nhō okwykrendja ket kumrej be ajbiri ne arym kubě nhō kwŷkrēndjā me ba kam arym amim rŷt. Be amrēbē ne mebengokre nhō kwŷkrēndjā be ne kwryydjaj ne me kam amim kre arym amim o djwygra nipej, ne ajte o amim djwykupu nipej, o ami djwy āmro, djwy ja me toro kadjy me kum kŷj. Djwykupu ne me kwryy djop o ipej oba. Ne me kwryy djop ne arym kadjy tyry yry ba o boj ne kam arym mry kupu, noro kot kam tep kupu, nām ā djwy kupu kam kukradja ane.

Inā ne Gorotire kam rwŷk dja, amrēbē kubě ket kam inā ruw. Inā nidjy be ne Panhtyk kayapo. Adjwy tē kubě te me mā myjja kraj kot omŷj o dja, apŷj myjja djari kubě te kwy oboj kot omuj dja.

Be mebengokre nire ne me kum ta toro bŷm kŷj, idjy be ne menire bijok. Me toro já ne menire bim kam toro, nym menire toro o krŷ ā ajma mytyrwy kute arym amim ja prāroba ne atxikot ami ngrere dji kam arym amim ja prāroba. Akati me amykry kuni kot ne menire amim ngrere jarej o krŷ, ngrere jarej o krŷ atxikot ngrere ja djwy arym ami ja prāroba.

Me toro ja kam ne inā Akati kuni kot kryram no tyj ne ari mā café kango ne kadjy ari mā obikaradja ja djwy nipej, ba kam ari ibam me arek inhotono kikre kam kamama kono. Ne mra ā arigrotyk arym ari wryy mra boj.

Arym me toro ojnorerek kadjy nhym me my djwy arym adjwy arym àpej kadjy. Be menire ne me amim kujere bŷm nipej me o me toro kadjy. Nym be me my ne menire toro kadjy bà kam me kadjy otoba ne ā: Akati krām tŷm: kapran ja bejeba: ne owatom ne arym kayry mo kraj ne kam arym kikre ma o ba o boj nym me arym ā ami japrāro kri.

Me ibengokre nho kukradja kam ne ba me atema abem yry iba, dja me o nōrōny atum noro kot ãĩtyk ne kum me o pñĩtĩre o kĩnh ne o`kuē nhym nã omu kam arym kadjy me o noronyre nã me abema kaben, noro kot ãĩtyk nã me aben mã kaben. Me ãĩtykre ne me adjuwe kute abem wryy ba kadjy kam kukradja tỳj, me ja ne me prō kadjy o boj, kam dja kute aben wryy moro kadjy ã piok kamret pydji ne apej kam arym pro yry mō.

Nhym be me kajgoja nē mẽ o nekrej ket ja ne me kute aben wryy moro kadjy o kukradja rerekre mej kumrej, kam dja na ara ben mã kaben nhym kati me ate aromo krema ar kume nhym ar ã kate pydji bim apej ne kam arym arym bem yry mo. Me kute aben wryy moro idji be ne me aben kam kamrō, be me inho kukradja ne ja, me kute prō yry ba kadjy kukradja ne ja.

Be ja kam djwy ba me itoroj kri ne kam ikinh kumrej, nhym ar kute aben wryy moro kadjy ã akati apej. Be nhym arym me kute abem wryy moro nho akati kam dja me kryram no`tyj ne kute ngō byry ne kute o ar kamro ku`ōj kadjy dja me ngō mã ba kam ngō ijangē arym krikrema ar yry oba. Mẽ mỳ dja me kute ē kamro mã toro kadjy amykry kamama konhy. Nhym kam arym amykry kãm, arym kamro ja prine amĩm nho mej ne ò kunhere kunĩ jangja nhỹm me ngà kãm nhy arym kràpdjwy bĩm kamama kute yry tēm nē o katoro nhym kam arym mẽ krãm tỳ kũm torokadjy. Mẽ toro ja nhidji be ne kruwarejo, mẽ toro ja kam dja me toro ar ba arym ojnore nhym ka arym ro`ã nhy. Be nãm ã mẽ inhō kukradja ane mẽ abem wryy ba kam ane.

Be, ibãm mẽ inã nē ar kute me toro ja nhipej ket, nãm ar tu kũm aben kĩnh ne arym aben wryy mō. Inã kurere mej kumrej nē ibãm djwy noronỹ mej kumrej me ja ne tu aben wryy ba kam arym abem kuri krĩ. Be mẽ kurere me noronyre ne mẽ tu aben wryy ba kam mẽ ar kum toro ket dja me tu ar mari bim. Mẽ kute tu aben wryy ba nho kukradja ne ja. Nãm ã ibãm me inã ar ane kam arym aben wryy mō. Be kam arym ikumrej ari kam amim rĩj ne ruwa.

Nã, ba djwy ne ba Gorotire irwyk amej be 1989 kam ne ruw akati be 30 ngo ngra kam, be irwyk dja ja ne mej kumrej, kam bà me ngo me ja mej kumrej. Ba kam arym imy kumrej ruwa nhym kam arym iwatyj o idji ja arym kabi kute imã arym arej kadjy. Adjuwe iwakyt o idji kumej, kumrej ne imã Bepnoro jare irwyt kam inidji ne ja be idjukrit ne ibam me inã imã piok kam inidji jare kube ne Bep Punu kam me arym amu imã arej o mo arym kube o inidji djwyj kam me arym imã arej oba. Be iwatyj ne kute ima inidji ja kabim djwyj ne kute imã arej ba arym ã ijabatyj.

Nhym kam me arym bemp ã toro mokraj ne kam arym me bemp jadjwyromo nhym kam iniget arym kute inã pumuj kot ne kute kum ò`ja myj kot, arym panh bemp kam inho no. Ba kam arym bemp ã ami japrã kam ne ba inidji be bemp ije me toro ja ã ami japrãkam ne inidji bep o kumokraj, me kute bemp ã ami japrã bim ne me kube bemp. Nãm ã me bemp idji kam kukradja ane.

Inho krĩ ja kam ne ba ibadja ne kam djwy apŷj iro`ã ibadjwyj me ibixaerdja djari, nã bãm me kranh ã ba wabi ne ã ibixaer iba. Be kranh ja me inhõ kikre tãri nhy, kranh ja ba tajjj ne nhy. Kranh ja tam kam ne ngo be Pyngraire mã ruwa, kam ne ba me ojba o djuwa, ngo ja ne kikre mã o kreraj ne nõ ba me kam yry iba ne kam ba boj kam odjuwa. Ngo be Pyngraire ne karyry ne kam omuj kam te kororo pyrat be kati koror kam ubat ane ga kam noj ne pyka kam adjam ket, be ngo já ne mej kumrej ba me kam yry iba kam djuwa kam ajte akubyt kikre mã iba.

Me toro ja mej kumrej kam ne ba itoro prã kumrej, me toro ja nidjy be ne baridjumoko kam ne me my bim toro. Nym kam me nire me pari be kri me omuj o krĩ kam arek tam djwy o toromoro o kamama o krĩ, nhym tam djwy o me ipokri toromo nhym kam arym kwatyj arym kot toromo. Be ba kam ikwatyjma me ipokri itoromo nhym kam arym ikwatyjri ipumu arym adjwy ikot toromo.

Be me toro dja kam ne ininget kam o nekrej ne kam apoj ba, me toro já kunikot ne kam ijo apoj. Ngetwa nho nekrej já nidjy be ne parititi, parititi be ne tep nidjy nhy kam ã ami jakre bari iro ã kam ijaboj ba. Nym kam me toro ba arym ipok ba, ipok o kreraj bari arym kam ijapoj ne mrã, nhym me kam arym ajte ã je obaa obaaa arym ajte toro mo kraj. Nhym me ari mã ipok kute ãm kute kryre pyrak, kute tep pynejmã ipok pyrak. Be ba kam arym ami be ojnorek kam arym itoromokraj ne itoro o akati. Myt be 17: 30 kam ne ba me ijapok ne itoro o myt 7:00 akati be. Me toro já ne mrãmri mej kumrej.

Amrebe ne ibãm pur kam bim àpej, ari nho puru kam. Ari nho puru kajbe ã iry, bari kam yry iba kam yry iba boj. Akati kunikot ne bari kryram ija poj, nhym inã me ibam arym nho kwÿkrëndjá nipej ba kam ate ar o iba. Be! bari kam puru kam inhã amykry akubyt iba ne iba inhã akamyt kore bari ba kikre ba boj, nhym ibam puru kam myjja kre, nhym be ina ne jàt kwy kam kum ki nipej ne arym kam kuga ba ari ojba ngojka kukre.

Ibam djapej dja odjwy be ne, ken ã notyj djwyj. Ken karyry ã ne bẽnjadjwÿry Tapiet mã ã notyj djwyj, be já kam djwy ne myjja raj ne ami kadjy kwy pumu, kubën ken kam te ã akrekot ne numero ma, ne kam kaben djwy ma kam kukradja djwy ma. Be ne ibam ken kam àpej o ku – e kam ã mytyrwy amajkrut ne kam ajte akubyt kikrema mra. Ken kam ibam àpej o ku – e idji be Santiro, be ken já kam mrãmri ken karyry kumej kam ne amrebe Gorotire kam myjja kumej, be nhym kam ibam ken kam àpej panh ami ken já my kam amrebe o py`òkaprĩ kumej ne ken panh. Be já kam ne iban mara dji kam ne àpej kube piokjarejdja ã karere djwyj (auxiliar de serviço gerais) já kam panh iban àpej ba. Ë, prefeitura mã ne já kam àpej ne kam piokapri be 770 ne já kam ami amy ta ne ja.

Ibam me inã ari kute kajbe piok mari, kubën be metĩndjwyj mari djwyj kot ne ari piok ma. Kubën já ne amrebe ari kri be Gorotire amrebe ari ba kam me mã piokjakre o ba. Me kute

ami kadjy kubĕn kaben mari kadjy ne kute kukradja mari kadjy ne mă piok jă kre. Me be metĭndjwyj mari ne me kute mebengokre kaben mari kadjy djwy ari me bengokre no kikre kam ari ba, nhym kam me be metĭndjwyj mari djwyj arym mebengokre kukradja raj ne kuma ne me mebengokre be kaben ma kukradja ma o kukradja kunima. Kam apŷj piok djari ne ijo kikre kam ikwa be nhym piok be portuguĕs, matemătica ne piok be mebengokre kaben kube ne cartilha kayapo, piok jă kot ne mebengokre ami kaben jare. Piok be cartilha jă ne kikre kam ikwa ba omu.

Inhingĕt Pykatire ne kute imă piok jarej jakre ne kuni kot mă ikot ajkame ne imă piok jarej jă kre ba kam arym no'ok djwy ma. Ibam djwy ne kuni kot ima kaben, ne ima piok jarej ă apne ije ami kadjy kubĕn kaben mari kadjy. Be ibam me ininget ne ari ima piok jarej ă apne ije ami kadjy mari kadjy. Nhy be ibam Bepkraipo djwy ne mă ima piok ă djwy ima apne ije kubĕn kukradja mari kadjy. Ne ije kot amu myjja raj mari kadjy ne ije inho mebengokre kot okangĕj kadjy ne ba pi'ok ma.

2.2 IPRIRE KĀM INHO POKJAREJDJA Ā UJAREJ - COMO ERA MINHA ESCOLA

Krĭ be Gorotire kumrej kam ne ba piokjarej mokraj, piokjarejdja be kanhok kam ne ba me kot piokjarej mokraj, ne kam ajbe ami kadjy piokjarej ma A E I O U ja kumrej ne ba me kuma, nhym kubĕn te me ima piokjakredjwyj idji be ne Sergio ne ajte odjwy be, Sandro ne odjwy be, Miguel kubĕn jă be ne piokjakredjwyj, kubĕn jă ne me ikot okangĕj raj ne kam ba me kwy kot kam piokjarej ma. Amrebe Gorotire kam piokjarejdja kam me kute myjja mar kumrej ket kumrej, biri my kam? Biri piokjarejdja kadjwyjbe ĕ seria raj ket nhym me kam kute amu raj yry oboj ket, nhym me piokjarej: oba: kam quinta seria yry oba oboj ne kam arym kute myjja mar, nam ă amrebe me inhĕ piokjarejdja ane. Be piokjarejdja be kanhok kam kubĕn me imă piokjarejdja ă ta kam me kute 1^a, 2^a, 3^a, 4^a me 5^a seria jă jarej kadjy jare, nhym kam me kwy kam piokjarej oba: kam 5^a seria yry oba oboj ne kam ijukrit amu kute amim kadjy kute raj mar pră nhym me kadjy myjja o ket.

Me inhĕ piokjakredjwyj be ngokre idji be ne Kamro-re ĕ Ngori ne ajte odjwy be Ijo be ari ne ari amrebe me imă kubĕn kabĕn jare ne me mă kwy kam me bengokre kaben kot piokjarej ngrire bim, be năm ă ari apej a ne. Ari kute kubĕn kot mă ajkame ne kute me prire mă kute kaben jarenh kadjy ne ar kube piokjakredjwyj, ne kute o me kot okangojkadjy ne o me mă kubĕn kaben jarenh kadjy ne ari kube bengokre be piokjakredjwyj. Be me ikadjy mebengokre piokjarejdja kam ăpej kadjy kukradja ne ja. Kubĕn be piokjakredjwyj kute me imă kikre kam piokjarej ne kute me ikaben mar ket, ĕ piokjarejdja kadjwyjbe kubĕn kaben kot bim me imă piokjakre, kam

kute me ikaben mar ket kam ne kube tyj: ne, te me imã piokjakre kadjy adju-we kube tyj kadjy ne ar kube ngokre kot ku-ê te kaben jarenh kadjy kube piokjakredjwyj. Be nãm ã kube te me imã kikre kam piokjakre kam kukradja ane, ba me ije kubën kaben mari ket nhym kubën djwy kute me ikaben mari ket.

Nhym kam amrêbê me bënjadjwÿry kra bim krîraj kam piokjare, nhym me kâtâmp kra kikre kam piokjare, je my kam ne me bënjadjwÿry kra bim krîraj kam piokjare? Nhym me kâtâmp kra krî kam piokjare? Nhym be akati ja kam ne ari myjja ja ket kumrej, me arym kra o apoj nhym arym krîraj kam piokjare. Je my kam ne me kri raj kra owapoj ne kute pi`okjarej mã? be kikre kam djwy ne pi`okjarejdja dja kam kubën kute me mã pi`okjakre kadjy dja. Me kwy me, kri raj kam ne pi`okjarej mej kam dja ikra tam kam kubën kaben ma, be krikre kam já pi`okjare kute myjja o mari ket kumrej ne kute kubën kaben mari ket. Me ba nho kikre kam ne kubën tu me mã pi`okjarej o punu ne kute me mã akre o mej ket, kam ne ba me imã kiket. Nhym kam arym ibam me kudjuwa kri raj kam ije pi`okjarej bim kum kinh, ba kam arym kri raj kam pi`okjarej mo kraj.

Be ipire kam inhõ piokjarejdja odjwy ne krîraj be Redenção kam, amej be 1997 kam ne ba piokjarej mokraj, piokjarejdja be Palma Muniz kumrej kam ne ba piokjare kam ne ba 1ª seria jare ne kam ikwukrit piokjarejdja arym kute seria krîre ma piokjarej ket, arym kube me be ensino médio nho bim. Piokjarejdja já kam ne ba piok ã tym ne kam ã ikatoro ket arym kajbe ibokti kam, ba arym idjukri piokjarejdja odjwy mã te. Na, me ba je krîraj kam piokjarej mokraj kam kajkrit ket adjuwe utÿ, my kam ne me ba be tyj? Bir kubën ne atemã kukradja, ne atemã kabën kãm nê gu me õ piokjarejdja mã uwangê kam o piok mar kadjy adjuwe o kukradja taj, kam ne gu me ba kwy kam o piok ã ba rorot ne ipej o ba baaa kam arym ã ba já poj. Be adjuwe kubën nho pi`okjarejdja tyj, kam me mã ukaga, gu me kam arym o kukradja já mari o ba ba.

Piokjarejdja odjwy be ne Coelhinho Encantado ja be ne fundamental, piokjarejdja já kam ne ba myjja kwy ma, apÿj kubën ne ba kam kuma, ne kam kubën kaben ma. Arym ibokti kam ne ba kubën kaben ma. Kam arym piokjarejdja já kam ne ba arym amu piok ã ijapoj te, be kam ne ba serie be 1ª, 2ª 3ª ne 4ª, 5ª jare, be piokjarejdja já kam ne ba amej raj ne owapej. Já kam ne ba mrãmri myjja mari kumrej. Piokjarejdja já ne ba ije ojbinoro ket kumrej. Kam piokjakredjwyj nidji ne Sonia ba ima kij kumrej ta ne mã ikot ajkame ne ima piok jakre, piokjakredjwyj já kot ne ba kubën kaben ma ne kot no`ok djwy ma.

Be ba kam ajte piokjarejdja odjwy mã te, piokjarejdja nidji be ne Otavio Batista Lante, ja kam ne ba 6º ano jare kam o`te inomã kume. Kam ajte panh piokjarejdja odjwy mã te kri kajbe Ourilândia do norte kam ne piokjarejdja ja, piokjarejdja já nidji be ne Madre Tereza de Jesus, be piokjarejdja já kam ne ba 7º, 8º e 9º anos nipej, piokjarejdja be Madre Tereza já ne me imã

matricula bim nipej, be piokjarejdja be Manbore kam ne ba me piokjare me ijo kri kam ne ba me iro ã itypydji piokjare 1° e 5° me ro ã ne me pi`okjare. Ba kam ajte arym ensino médio jarej mokraj krĩraj kam, krĩraj be Ourilândia kam ne ba ajte ensino médio nipej mokraj kam ne ba 1°, 2° e 3° jare ne kam ojnore.

Ije ami kadjy myjja mari prãm kam ne ba o`te kuni nipej ne inomã kume kam arym ensino médio nipej. My kam ne ibãm piokjarejdja kam ime? biri ije ami kadjy myjja mari kadjy ne piokjarejdja kam ime, ne idjapej dja o`kam idjapej ojnhyry kadjy. Biram ã ibam me ina ari umari dja ane arym piok kam ime, be ame me ori já ne ari mã já kabim kam ima ara be kumrej. Ari já djo ã ne ba ije ari piokjarej ojba ja. Ije piok mari ne ije inhobiwa kot okangõj kadjy, ne ije mebengokre nejje ikabem kadjy, piokjare kot bim ne me amu myjja pumuj oba ne kot obiwa odjwy pumu ne kam arym umaridja ny ne kute mebengokre kot okangõj kadjy.

Ije piokjarej dja raj mã idjara kadjy ije amim mari ket, nam bam tu ari piokjarej ojba, ba ije amim mari kam dja ba piokjarej be ensino médio já ojnore kam arym idjapej dja o, nam bam kre ije ojnore ket nhym inho me arym amim ikabi, ba ije me mã krĩraj kam idjapej kadjy. Be ba kam arym me mã idjapej teee: ne kam arek piokjarej jarej o tẽ kam arym ojnore, kam arym ar idjapej: bim tẽ: me mã krĩraj kam idjapej bim ar ba.

Nhym kam arym faculdade be Educação do campo ami ã `ta, ba kam ije mari ket be Funai kam Maria Alice me ibengokre kadjy ã setor educação apej kube ari nho bikwa já ne kuma kam arym kadjy ibam mã are, kum ã djori akra arym piok ojnore janh ne faculdade ami ã`ta dja kum kinh já be je ba arym kum kuma nhym yry tem kute ipej kadjy. Be Maria Alice kukwa kam ne ba piok ja nipej tam ne kute imã are, ta kute ikot okangõj raj ba kam arym curso já nipej o mõi. Be amej be 2014 ka ne ba ã faculdade nhĩpej mokraj, ã myjja kunĩ nhĩpej mokraj kam ne adjuwe taj. Be ba ibengokre ipydjy ije faculdade federal nhĩpej oj moro kam ibe kaj krit ket, apỹj kubẽn kaben djwy taj ne no`ok adjuwe ã`tỹ. Ba kam piokjarej o`te kam arym faculdade yry o boj, ije kadjy ami karo kot ne ba arym faculdade nipej omõi. Ibam kute ami ikamnhĩj kot ne ba curso be licenciatura educação do campo nipej. Be curso já be ne mebengokre, me kakratym, kubẽn bá kam ba, me ngonoká ã me kri mã ne curso já ami rĩt, ba kam arym kubẽn kot ipej ne kam ã ikato.

Be pi`okjaredja raj be faculdade ne adjuwe ã`tỹ kam mẽ o pi`ok no`ok djwy taj kumrej nẽ arej kadjy djwy adjuwe ã`tỹ. Imã mari prãn kam ne ba te kam imã idjukaga, kam katyk ne arym ojnorererek mõi. Be adjuwe kubẽn kaben tyj ne no`ok djwy tyj, ne arej djwy tyj, be apỹj kubẽn nho kukradja kam pi`ok nidji djari kum ne me Resenha, Sínteses, Fichamento ã odjwy be Artigo ã Seminário já ne me faculdade yry boj ne kam ipej o ba, Ja ne ba ije mari ket ne ije omuj ket kumrej kam ne ibe tyj be ba me amã are myjja kuni kraj kurum tyj ba kam arym ami pri kot ne ba maro teee, kubẽn kaben ruj ã faculdade kadjwyj be maro tem ne kam te tyj ba arym ã ami

kangõj kot ne ba já kam aym kuma. Nhym kam apÿj ã facultade kadjwyj be me be pi'okjakredjwyj djwyj kum ikot okangõj prãn ne me kwy até krã, kam ne me be pi'okjakredjwyj imã kari kwaj ami kam apyjarap ket abengokre nĩm ne ga je me ikukradja pumuj mã te. Kam me kwy imã kaben já jare ba aym ikinh ne.

Be curso já ne idjapej kam myjja ã ami jakre, ba kam aym ima curso ja kij, kam já ba ibe aym professor kumrej ne mebengokre mã piokjakre. Curso ja dja ikot okangõ ba ibe mebengokre kumrej te facultade federal nipej. Be dja ba kam curso já ojnore kam aym krikre kam inhõ me mã piokjakre. Ba ibe piokjakredjwyj ket rã`ã, be ima kinh ibe piokjakredjwyj ima kinh ije me mã kikre kam me mã piokjakre prãm. Be secretaria kam idjapej dja be ne articulado, be ba kam ã idjapej a ne, na bam gestor escolar kam ape ne ajte educa censo kam djwy me mã piok nipej ojkri. Na bam ensino médio ojnore nhym me aym idjapej dja já kadjy ikabi, kam ije inhobiwa kot okangojkadjy ne me ikabi. Be ba aym idjapej ã amej pydji bim ne aym inhã àpej. Idjapej dja já kam ne myjja raj ne kuma idjumari dja ny. Inhobiwa be Darlene ne ima myjja raj ne akre kot ne ba idjapej ma. Be inhobiwa nire já amrebe prefeitura mã àpej ne kam aym ã amej be 15 anos ne prefeitura mã ape. Ba kam aym ima idjapej dja kij ne, idjapej dja já kot ne ba myjja raj ne kuma ne mari ket já ma. Kam ne ba kot idjumari dja ny bim ma.

3. MĒBĒNGOKRE NHO PI`OKJAREJDJA KAM KUKRADJA Ã UJAREJ NE JÁ-COMO ESTÁ A EDUCAÇÃO ESCOLAR NAS ALDEIAS MĒBĒNGOKRE

Be ja kam ne ba ije ap̃j me ba nho kri kam piokjarejdja kam kukradja ã idjujarej mokraj kadjy. Idjapej ja ne pi`ok Pesquisa Socioeducacional II, ã segundo tempo comunidade curso be Licenciatura Plena Educação Campo, amej be 2015, kam ne gu me ba bengokre ba baje ba nho piokjarejdja pumuj kot ã ba djujarej kadjy, djam piokjarejdja kabim ne me piok ma, noro kot, djam me ba nho kikre kam djwy, kam ne ba ap̃j me ba nho kri já kam piokjarejdja pumu kam ã piok nipej. Kri nidji be ne Kubenkrâkenh, Á`ukre, Kokokuedja, Turedjam, Moidjam, Piokrotiko ã kranhkro me ja. Be kri ja kam piokjarejdja kwy ami nipej ne kwy ja ĩ ami nipej. Piokjarejdja ap̃j kri kam ku-ê djari kam ap̃j idji ne ja, nhym kube kute piokjarejdja kam apej be MEC arym ami piokjarejdja idji ã piok no`ok. Piokjarejdja nidji ne já EMEF Xiprotikre, EMEF Mebontire, EMEF Cacique Mroo, EMEF Manbore, EMEF Turumare, EMEF Beca me EMEF Tomkore, me bengokre ta me ami piokjarejdja mã idji. Be me já ne me krĭraj be Ourilândia do norte kam ami myjja mã.

Kam ne ba ami piokjarejdja ja kabi ne kam arym ã piok nipej, bir my kam? ba ne ba ije piokjarejdja kam ije me mã myjja mari, kam ne ba prine ije omuj kot ne prine mari kam ne ba ã pi`ok nhĭpej. Be ibe ne mebengokre kra ibe kayapo me já kam ne ruwa, kam ibengokre kumrej, kam ne ba me ibengokre kadjy Secretaria de Educação Municipal de Ourilândia do norte PA(SEMED) kam apê, kam ibe piokjarejdja kuni kam mar djwyj ne me mã piok nipej ojcri ne me mã, me be piokjarejdjwyj ma piok ony ne me ajte kute piokjarej kadjy, ne me mã matricula djwy ony, ã piokjarejdja nho piok nipej, ã bolsa família me mã ony. Ijapej ne ja na bam ã me ibengokre mã idjapej ane, ne ba mra me mã me o piokjarejdja pumu ne kam kukradja ma ne ã piok nipej, djam kam me be piokjakredjwyj te me mã piok já kremej, djam kati kuni kot ne merenda me yry ba boj mej.

Be, nam ã ba me mã ijapej ane. Pyka kuni kot ne ã pi`okjarejdja kam kukradja ane. Pi`okjarejdja kuni te krĭraj be Ourilândia do Norte kadjwyjbe me amja djwy ne me o ensino be Fundamental I me II bit, be já kam ne meprire 1º me 5º serie jare, kryram ne me primere serie já jare, nhym amykry kam me abataj 6º me 9º serie já jare. Be, pi`okjarejdja já kadjwyjbe djwy ne kubĕn tê me mã kaben já kre kadjy ku`ê, ne kute me mã kaben kot me mã pi`okjakre kadjy ne krikre mã ukwa ngê. Nam, ã kubĕn be pi`okjakredjwyj kikre kam me mã pi`okjakre owa ne, nhym mebengokre be pi`okjakredjwyj ne kute kuben kot okangõj kadjy pi`okjarejdja kam ape, nhym be akati kwy kam bit ne me mã mebengokre kaben ã me mã pi`okjare ne me mã mebengokre kukradja tum ã ajarê. Be, pi`okjarejdja kam kukradja ne já, myjja raj ne mebengokre

nho pi`okjarejdja kam ã kâtâmp rã`ã, me õ pi`okjarejdja punu, me õ me krĩdja mej ket, myjja kunĩ ne ã kâtâmp rã`ã. Be apÿj krĩ kam pi`okjarejdja kwy punure kam kadjwyjbe myjja o ket kumrej. Pi`okjarejdja já ne apÿj aminhipej ne krikre kam ku`ê, kwy pipoj o aminhipej, nhym kwy pykatyj o aminhipej, be nãm ã pi`okjarejdja kwy ane. Nãm, ã mebengokre kam pi`okjarejdja ã kam kukradja ã ane. Me mã pi`okjakredjwyj kuni be kubẽn, pi`okjakredjwyj ja dja krĩraj kurum te me mã kute kuben nho pi`okjakre kadjy tẽ, kam dja meprire me, me abataj kot pi`ok be português, Matemática, História e Geografia já ma. Nhym me abataj djwy tamp djwy jare. Mebengokre be pi`okjakredjwyj dja ari kute meprire kot okangõj kadjy kubẽn kot dja, ari djari kubẽn kot te meprire mã kaben jarej kadjy dja. Be, me ibengokre nho pi`okjarejdja kam kukradja ne ja.

Pi`okjarejdja ja nhidji be ne Manbore, nhym be kam kri be Kokokuedja kam dja, be pi`okjarejdja já kam ne ba inho estagio be observação nipej ne ajte kam estagio intervenção nipej, já kam djwy ne me õ ensino be Multiseriado. Be, kam ne multiseriado bit jare kam ne tu me akà pi`okjare o kri nhym me 1º me 5º serie aben ã tym ne krĩraj pi`okjare, nhym amykry kam me 6º me 9º adjwy tu aben ã tym ne pi`okjare. Be, já mã ne me multiseriado ane, me kute ro`ã typydji te pi`okjarej o kri. Nhym me kute ensino médio nipej já ne me krirajngire be Campinho kam ne pi`okjarejdja be União kam pi`okjare, be, já kam ne mebengokre kuben kot ensino médio jare. Pi`okjarejdja be Manbore kam djwy ne me mã pi`okjakredjwyj be kubẽn, ne pi`okjakredjwyj bengokre. Nhym kuben me mã kaben kam ã pi`ok jakre, nhym mebengokre kaben kam me mã pi`ok jare.

Foto 01- EMEF. MANBORE/ KRĨ BE KOKOKUEDJA

Fonte: KAYAPO, 2015

Be, idjapej be estagio de observação já ne ba ije me be pi`okjarejdjwyj pumuj, ne ije pi`okjakredjwyj pumuj kadjy idji be observação. Kumrej já ba pi`okjarejdja pumu ne ã pi`ok no`ok, ne kam apÿj myjja ã kâtâmp já ã djwyj pi`ok no`ok. Kam atãri pi`okjakredjwyj ã djwyj pi`ok nipej, myj ne pi`okjarejdja kam me mã akre, noro kot djam kute me mã pi`okjakre o punu, djori arym me kot myjja ma, be taneja. Ne, me be pi`okjarejdjwyj ã djwyj pi`ok nipej, djam ne me arek pi`ok bit jare noro kot djam me ne bixaere bit, kam kute pi`okjareja mari ket, be, já be estagio de observação (kum akre; omuj kot, kute mari) kam me apej ne já. Já kam ne me pi`okjarejdja kam mujja kuni ã apkà kumrej ne, djam arym ne me pi`okjarej já kuben kaben kot ma, noro kot djam me be kuben kaben tyj. Kam ne ba ije omuj kam nhym me kwy kute kuben nho pi`okjarej mari, nhym me kwy kute mari ket, ne me ba kaben djwyj tamp ne.

Inho estagio de intervenção ne ba pi`okjarejdja be Manbore kam djwyj ne ba idjapej ja nipej. Me be pi`okjarejdjwyj be 6º me 9º ano já mã ne ba idjapej ja nipej, intervenção be ne me kute ta me be pi`okjarejdjwyj mã pi`okjarej ne kute akre. Ba kam arym inho projeto be Leitores Mebengokre em Ação nipej, mykam ne projeto já? Biri mebengokre kute ta kuben nho leitura jarej mari kadjy ne ba ja nhipej. Ba, kam arym o me mã idjapej mo kraj, ne ba me mã leitura jakre, me mã interpretação de texto jakre ã letramento kam kukradja ne ba me mã akre. Kumrej ne ba kuben nho kumrej kot me mã akre o te, ne kam me kwy kuma nhym me kwy mari ket. Be inho projeto kam ije me mã pi`okjakre ojdjam kam ne ikaro já.

Foto- 02 e 03 EMEF. MANBORE/ KRÏ BE KOKOKUEDJA

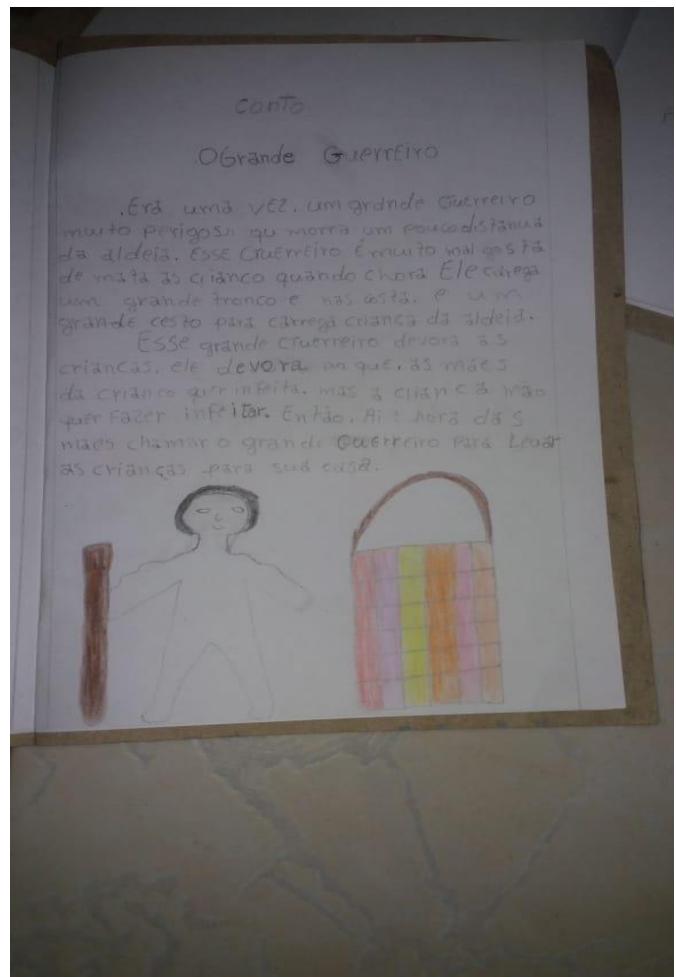

Fonte: KAYAPO, 2015

Ije me mã pi`okjarej kam kukradja ja kre ojdjam kam ne já. Nam bam me mã inho projeto já ã idjapej ã mytyrwy pidji ne apej, nhym já kadjwyjbe me kwy raj ne arym pi`okjarej ma ne arym no`ok djwyj ma. Ije me mã kuben nho kukradja ã idjurej nhidji be ne tipos gêneros

textuais, (apŷj me ba kaben djari kam kukradja) myj ne me já kadjwyjbe kuma, be, nam me carta, poema, conto, parlenda, fabula já ne ba me mã akre. Be, ba kam arym me mã pi`okjakre ja nhĩ idjukri, me mã aj já kam dja ga me abe pi`okjarejdjwyj arym ga pi`ok já nipej ije me amã akre kot já ga me ipej. Be, nhym kam me be pi`okjarejdjwyj arym ta, arym pi`ok já nipej.

Foto 04- PI`OKJAREJDJWYJ TA KUTE PI`OK NHİPEJ EMEF MANBORE

Fonte: KAYAPO, 2015.

Be, me be pi`okjarejdjwyj kute ta pi`ok nhĩpej ne já, ije me mã akre kot ne me ipej. Me be 6 ° me 9 ° ano, me já ne me pi`ok já nhĩpej. Be, ije inho estagio de intervençã kadjwyjbe idjapej ne já, nhym kam me arym kum kij ne, arym kute arej raj bit kum kij. Ne kam, odjwy me be pi`okjarejdjwyj kute kaben kam pi`ok ja nhĩpej ket, kubên kaben no`ok kam ne me ipej. Ije me omuj kam ne me be pi`okjarejdjwyj ami kaben kam pyjarap, be, kam ne me mebengokre kaben kot kute ipej ket. Be, kam arym me mã pi`ok kam idjapej já oo:tee ojnoro. Nhym me kikre kam kuni kum idjapej já kij. Je mykam, ne me amim kaben bit ma, kam kute no`ok mari

ket? Me inho pi`okjarejdja kam ba me ibengokre kuben nho pi`okjarej ma, kam pi`ok jare, ne gwaj ba amim kaben mari ngrire ane, kuben be Wilmar D`angelis tamp kute já jarej já:

Por sua vez, porém, a língua indígena vai sendo invadida — primeiramente aos poucos, mais depois de forma rápida. Isso é representado no esquema por uma “mordida” da língua majoritária na língua indígena e significa que aquele é um espaço que a língua portuguesa invadiu na vida da aldeia, onde a língua estrangeira já é usada para muitas coisa (D`ANGELIS, 2010, pág.11)

Pyka já kuni kot ne me o pi`okjaredja ngrire bit, kam kajbe raj o ket. Ba, kam te pi`okjarejdja kuni kabi, nhym kam kri ja kuni kot pi`okjarejdja be Ensino Médio ket. Be, krĩraj be Ourilândia do norte kam me kute ami myjja mari já kuni ne me o krikre kam pi`okjarejdja raj ja ket. Pi`ok be Ensino Médio já be ne me kute arym, o pi`okjaredja be fundamental kuni ojnore ja bit dja arym raj mã wadja kum ne kuben Ensino Médio ane. Be, ba kam arym amim kri be Gorotire kabit, bir mykam ne ba amim kabi? Gorotire kabit ne pi`okjarejdja raj ne kam me be pi`okjarejdjwyj kumej. Pi`okjarejdja já nhidji be ne kanhok, be, pi`okjarejdja já kam bit ne me kute Ensino Médio nhĩpej kadjy me amim wryy owadja. Pi`okjarejdja já kadjwyjbe ne me Fundamental jare, Educação Infantil jare, Ensino Médio jare, nhym akamat kam me já EJA jare.

Foto: 05 EMEF. KANHOK, KRĨ BE GOROTIRE

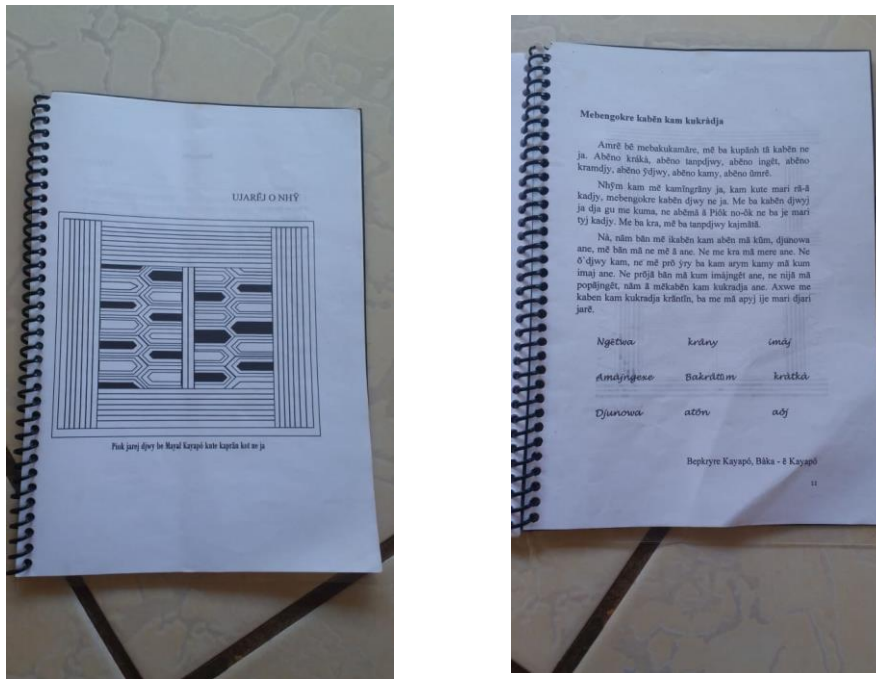
Fonte: Kayapo, 2019.

Pi`okjaredja ja ne krĩraj be Cumarú do Norte ne me mã kam myjja ma, Gorotire ne krĩraj já tãri mo. Pi`okjarejdja be Kanhok já kam djwy ne kubẽn me, mebengokre me mã

pi`okjakre. Nhy m kuben me mã kuben kot pi`okjare, nhy m mebengokre me mã mebengokre kot pi`okjakre, be, pi`okjarejdja já kam bit ne ba mebengokre ta kute ami kabên ã pi`okjarej ja pumu, mrãmri kube pi`okjakredjwyj kumrej. Be, nãm ã Gorotire kam pi`okjarejdja kam kukradja ane. Já kam ne kubên be Direito ne ajte kuben be coordenador ta kute me mã pi`okjarejdja kam kukradja mari. Be nhy m kam ajte kuben be Ensino Médio nho Direito ta ne kute me mã pi`ok kam kukradja mari, me be ensino médio mã. Be, tãm ne já, nãm ã Gorotire nho pi`okjarejdja kam kukradja ane.

Pi`okjarejdja be Kanhok já kam ne ba ajte idjapej be observação nhĩpej, observação be ne me kute pi`okjarejdja pumuj ne kute me be pi`okjarejdjwyj pumuj ne kute ã pi`ok nhĩpej kadjy kube idji be observação. Kumrej ne ba me be pi`okjarejdjwyj ã pi`ok nhĩpej, myj ne ba me ã pi`ok nhĩpej o? nã bã m me be pi`okjarejdjwyj mrãmri kute arym te pi`okjarej ne kute arym ta no`ok já ã ne ba pi`ok nhĩpej. Kam ajte odjwy, djam me be pi`okjakredjwyj me mã pi`okjarej mej, djam kuben kaben kam bit ne me mã pi`okjare, djam ne me arym ta pi`okjare. Myj ne mebengokre kot pi`okjarej ã akati kute, djam pydji noro kot amajkrut, djam ne mebengokre kot pi`okjarejdja me be pi`okjarejdjwyj kum kij. Be, pi`okjarejdja ã ije pi`ok nhĩpej ne já, apÿj kam kukradja djari ne ba omu kam arym ã pi`ok no`ok. Mrãmri ne me ba nho pi`okjarejdja kuni kot me pi`okjarej kam pyjarap, já ba pi`okjarejdja kuni kot omu.

Ajte pi`okjarejdja já tam kam ne ba me mã inho projeto o amirĩt, idjapej já nhidji be ne, te mari kam te me mã akre (estagio de intervenção) kum ne ã kuben idji owa ne. Be, kam arym ije me be pi`okjarejdjwyj pumuj kot, ne ije me kam kukradja mari kot, me kute pi`okjarej kam pyjarap pumuj kot, ne ba me mã mebengokre kaben me mã pi`okjakre. Ba, kam arym, kumrej ne ba me mã apÿj mebengokre kakrit karo djari arym kute kaben obit noro ã me karo ne ba me prek, nhy m me omu. Kam ijukrit arym panh ba ã aben mã idjujarej onhy, ã aben kukija. Be, nhy m arym me be pi`okjarejdjwyj kum kij ne. Kam arym kute ta ami kaben ã pi`ok nhĩpej kum kij. Nhy m kam arym me be pi`okjarejdjwyj be ensino médio já ta pi`ok nhĩpej mebengokre kukradja ã pi`ok nhĩpej. Ba, ije me mã akre kot ne me arym mebengokre kaben kot pi`ok be cartilha nhĩpej. “Mry-re Kayapó (2016) relata que as aprendizagens na escola consistiam sobre as “letras, nomes dos bichos, nome das árvores [...], tudo na nossa língua”. Tumre Kayapó (2017) exemplifica: “a gente fala macaco que é Kukore aí nós vai fazer no quadro as letras”. (Barbosa Feitosa, 2019, pag. 06). Be nãm ã amrebe me ba bengokre nho pi`okjarej a ne.

Fonte Kayapo, 2019.

Mebengokre be pi'okjarejdjwyj ta kute pi'ok nhĭpej ne já, apÿj me u'jarej tum ã ne me pi'ok ipej nhym mej kumrej. Apÿj mebungokre djujarej djari ne me pi'ok kam ipej, me ije pi'ok já nhĭpej kadjy ne ba me inhã mytyrwy pidji apej. Kam já kadjwyjbe ba me kadjy me bengêt kute ujarej tum mari kukjere, nhym kam arym kute myjja mari kot me imã ã ajarẽ. Be, ba me kam arym pi'okjaredja kam owa kupro kam arym pi'ok kam no`ok mokraj. Apÿj me u'jarej djari ã ne pi'ok no`ok ne me, Me àk – yry, kaj me kànojpok, Akamat, Memy bijok mokraj, Memy bijok ã ujarej, Pitukryre me mebungokre kabén kam kukradja be já ã ne me pi'ok nhĭpej. Mebungokre be pi'ok mari djwyj ta kute ami kabén mari kot kute pi'ok nhĭpej ne já. Ba, ibengokre ije me mã ikabén kam pi'okjakre kam ne me be pi'okjarejdjwyj arym kuma kam arym kum pi'okjarej kij ne. Be, idjapej ne já, mebungokre mã idjapej ne já.

Me ba nho piokjarejdja kam gu me ba je myjja mari yry ba boj rã'ã, me ba je ba kukradja ã piokjarej ne ba kukradja o ba binoro ket kam me ba nho piokjarejdja tajrã'ã, kam brasil kam ba kukradja tajrã'ã ne kam ba nho kukradja mar rã'ã, me ba djujarej tũm are rã'ã ne me ba kabén o me ba kabén rã'ã, be já kam gu me bataj rã'ã, ne ba djakre kam ba pymarã'ã me ba bengokre be kayapo.

Me krãptĩ kikre kam kukradja ne piokjarejdja ja me ro'ã te. Mÿ kam ne gu me ba kabén ã djwy piokjarej ket ne me ba kukradja tum ã piokjarej ket ne me ba toro me ngrere, me áyry ja ã piokjarej ket ne, kam ba mã kubên nho kukradja bim kinh ne o piokjarej já bim ba mã kinh. Kam

kube já nho piokjarej já bim o akati krantín kube segunda a quinta kam me ba nho kukradja djwyj já mã o akati pydji bim. Mebengokre nho piokjarejdja kuni kot ne piokjakredjwyj be kubên ku ´ê ne piokjakredjwyj bengokre djwy kute kubên mã me kaben jarej kadjy ku ´ê.

Be, já kam dja ba panh arym apỹj me ba nho pi`okjarejdja kam me ãkre kam kukradja ã ajarê, amej be 2018 kam me ã akre ja. Me ba bengokre nho ne adjuwe pi`okjaredja kumej ne kam adjuwe me kumej. Apỹj me ba djari ne me o me ã akre, pi`okjaredja kadjwyjbe me ã akre. Myj kam ne ba ije já nhĩpej já biri ? gwaj ba je ba nho kri djari ba je ba nho pi`okjaredja kam me ã akre mari kadjy. Kam ne ba ije apỹj omuj kot, ne ije mari kot ije ipej gari aje mari kadjy. Me ã akre já kot me kadjy pi`ok kaprin apoj nhym kam me o, me mã opanh, me apej djwyj mã opanh, ne kute pi`okjaredja kam kukradja mã opanh kadjy ne pi`ok kaprin já apoj me idji kot apoj. Kam, dja gu me dja kam ami ba nho pi`okjarejdja ã ba, ba notyj ne ã kuben kukija ne kam kukradja ma, myjja kumej ne gu me ba bengokre baje mari ket rã`ã. Be, já kadjy já gu me pi`okjarej ma ne amu ã ami kango ne baje kuben be ami pytára kadjy.

Quadro 01: Mebengokre nho pi'okjaredja ã akre ne ja amej be 2018

Nº	KRI/ ALDEIA	PT'OKJAREJDJA /ESCOLAS	Nº DE ALUNOS	SÉRIE	MODALIDADE DE ENSINO	Nº DE PROF. KUBÊN	Nº DE PROF. MEBENG
01	ALDEIA POKROTIKO	EMEF INDIGENA BECA	19	Ens. Fund. I	Multiseriado	1	1
02	ALDEIA KOKOKUEDJA	EMEF INDIGENA MANBORE	27	Ens. Fund. I	Multiseriado	1	1
03	ALDEIA KRANKRO	EMEF TOM KORE	83	Ens. Fund. I e II	Seriado	3	2
04	ALDEIA TUREDJAM	EMEF INDIGENA CACIQUE MRÔO KAYAPO	204	Ed. Inf. Ens. Fund. I e II	Seriado	4	4
05	ALDEIA MOIDJAM	EMEF TURUMARÊ	45	Ens. Fund. I	Multiseriado	1	1
06	ALDEIA AUKKRE	EMEF INDIGENA MENBOTI-RE	147	Ens. Fund. I e II	Seriado	2	2
07	ALDEIA KUBENKRAKENH	EMEF INDIGENA XIPROTIKRÊ	74	Ens. Fund. I e II	Seriado	2	2
08	ALDEIA GOROTIRE	EMEF KANHOK	90	Ed. Inf.	Seriado	2	2
			110	Ens. Fund. I	Seriado	4	2
			115	Ens. Fund. II.	Seriado	4	2
			63	EJA	Multiseriado	4	2

			45	Ens.Medio	Multiseriado	9	2
--	--	--	----	-----------	--------------	---	---

Fonte: KAYAPO, 2015; SEMED- OURILANDIA E NORTE E CUMARU DO NORTE

Quadro 02 Mebengokre kaben ã pi'ok ne já, amej be 2018

Nº	KRI/ ALDEIA	PT OKJAREJDJA /ESCOLAS	LINGUA DE ENSINO
01	ALDEIA PIOKROTIKO	EMEF INDIGENA BECA	Lingua Port
02	ALDEIA KOKOKUEDJA	EMEF INDIGENA MANBORE	Lingua Port
03	ALDEIA KRANKRO	EMEF TOM KORE	Lingua Port
04	ALDEIA TUREDJAM	EMEF INDIGENA CACIQUE MRÔO KAYAPO	Lingua Port
05	ALDEIA MOIDJAM	EMEF TURUMARÊ	Lingua Port
06	ALDEIA AUKKRE	EMEF INDIGENA MENBOTI-RE	Lingua Port
07	ALDEIA KUBENKRAKENH	EMEF INDIGENA XIPROTIKRÊ	Lingua Port
08	ALDEIA GOROTIRE	EMEF KANHOK	Lingua Port

Apÿj me be nho kikre kam pi`okjarejdja ã akre ne já, amej be 2018 kam ne me já nhïpej. Be adjuwe me ba nho pi´okjaredja kam me kumej, apÿj pyka djari ne o pi`okjarejdja kam me ã akre ne ja. Apÿj kri já kam ne kuben me mã pi`okjarejdja já nhïpej nhym ku`ê, nhym kam me ba nho meprire pi`okjare. Pi´okjaredja já kam djwy ne me abataj djwy pi`okjare, nãm me kwy nho akamat kam ropno pok já, akamat kam pi´okjare nhym me o ropno ket já amykry kam pi`okjare, be, nãm ã me ba nho pi`okjarejdja kwy ane. Me ba nho pi`okjarejdja kuni kot ne kuben me mã kaben kot bit pi`okjare, ne o kukradja kot bit pi´okjakre. Já ne pyka kuni kot amirît, kam ne gu me arym ami kaben no`ok o ba bit noro mej ne, me ba bengokre ba kukradja kam barere kam ne já amirît to tẽ. Kam kuben bit o myt raj o pi`okjarej ã myt ã apej, nhym me ba bengokre nho pi´okjarej ã myt ngrire bit apej. Já kam ne gu me ami kaben mari ket o mo.

Ajte odjwy ije me ba nho pi`okjarejdja kam ije omuj ne kube me kaben no`ok ã pi`ok já ne ket. Pyka kuni kot ne me kaben no`ok já ket kumrej, gu me ba bengokre ba djwyj ba, baje kre ami ã pi´ok nhïpej ket rã`ã, ne kre baje ba kukradja djwyj baje omuj kot ã pi`ok nhïpej ket rã`ã. Pi`okjarejdja kuni kot, ne me kuben nho pi`ok ã bit pi`okjare, ne ajte kam pi`okjare, ne ã pi´ok no´ok, ja bit ne me ba nho pi`okjarejdja kuni kot. Kubën nho pi`ok bit, kum ne me (livros) ane. Be já bit ne pyka kuni kot kumej. Nhym be, me ba, ba nho pi´ok ne kre ket rã`ã. Apÿj kubën kàjaka kute mebengokre kaben ã pi`ok nhïpej bit ne me ba bengokre nho kikre kam, be amrebe bit ne me pi´ok já ã pi´okjare, kam ne amrebe me kute ta kaben kam, aben mã pi´ok no´ok. Kam ne amrebe mebengokre kwy raj ne kute me ba kaben jarej mari ne kute no´ok mari.

Me ba nho pi´okjaredja kam me ba je pi´ok mari kadjy ne me ba kaben kot pi`ok já krãptĩ ket, pyjbit ne pi`okjarejdja kam ikwa, nhym kam kwy kabit me be pi´okjakredjwyj be ngokre kam me mã ã pi`okjakre. Nhym be ajbiri ne mebengokre arym ta pi`ok nhïpej, kum ne me **mebengokre kaben mari kadjy ã pi`ok**, me be kikre kam pi´okjakredjwyj ne me pi`ok já nhïpej, me já kwy ne me UEPA kam arym pi`ok ojnore. Kam ne já kam me kwy kam me mã pi´ok já kre, kam me mã kikre kam pi´okjare. Kam ne gu me já kam arym ba kwy pi`okjarej raj ne, baje ba kaben ã pi`ok nhïpej kadjy kuben nho kukradja ma, ne baje ba ami kukradja pumuj kot baje pi`ok nhïpej kadjy arym kati boj te, arym me baje myjja mari adjuwe kumej, dja gu me kuben kudjuwa ba ami ã pi`ok nhïpej ne baje are kadjy. Tãm nẽ ja.

4. MEBENGOKRE TA KUBEN Ã UJAREJ - COMO NÓS, MEBENGOKRE, NARRAMOS NOSSO ENCONTRO COM OS KUBEN

Be, já kam ne ba ije pi`ok já nhĩpej, kam gwaj ba bengokre baje ã me mã baje pi`okjarej kadjy ne já, kam já kute kuben ta ami kaben pi`okjarej pyrak. Be, pi`ok já kube me kukradja tum ã ujarej, ne ajte kube me ba je ba kaben mari kadjy no`ok ã djwy kam kukradja. Be, pi`ok já dja kute kuben nho pi`okjarej pyrak kum ne me interdisciplinaridade, me kute me mã pi`ok o amajkrut jarej, kam dja kadjwyjbe mebengokre kaben jare, me ujarej tũm ã pi`okjare. Mrãmri me baje kuben kudjuwa ba ami kaben ã pi`ok jarej já kam bit dja gu me bataj. Nhyim gwaj ba nho me kam ingãny kute me ba kaben o bit noro ket kadjy ne ja, be, pi`ok já o dja gwaj o me ba nho meprire mã me ba kukradja tum jare ge me kute mari kadjy. Me, ba be pi`okjakredjwyj ja dja gwaj me mã pi`okja ja akre, me mã ã ajarẽ, be tamp ne já. Gu me ba je kadjy amim mari kam bit dja gwaj arym yry boj. Kam ne kuben nho pi`ok be livro já kam me ba nhinget be Gorotire tum kam ã ujarej ba ije ipej já, já kadjy ne gu me kuben kam pi`okjarej o ba ku`ê. Ba je ba kukradja ã pi`ok nhĩpej kadjy ne gu me kuben nho pi`ok ma. “A única forma de garantir o surgimento, um dia, de produção escrita em língua indígena (e autônoma!), é agir na formação de escritores indígenas (e, em muitos povos, na formação da primeira geração de escritores indígenas)” (D`ANGELIS, 2010, pág. 21)

a) Pi`okjarej mo kraj

Me be wajagare kute mebengokre kroro kam ne me pi`ok já nhĩpej, me já kumrej ne me Gorotire yry boj o kutewa. Kam ne me kute me ã pi`ok nhĩpej já. Pi`ok já kadjwyjbe ne ujarej kam me o bengokre nhidji be kukungrati tam já ne kuben kot ari mra kam mebe Gorotire yry me o boj. Be mã ã pi`ok kuben kute ipej kam ujarej ane. Kam ne já kam ije omuj kot, ije arej kot ne ba arym ije ã ara ma ã pi`okjarej kadjy. Kam ne akati já kam gwaj ba kaben kam aben mã pi`ok já kre, gwaj ba kaben kot djwy pi`ok nokot ma. Kam ne ba ije pi`ok já nhĩpej já, gwaj ba kaben kot ije pi`ok nhĩpej, kam gwaj ba je kot me mã pi`okjarej kadjy. Gwaj ba bengokre ba djwy gop, ba kaben kam gwaj ba nho meprire mã kot pi`ok já kre, kadjy ije pi`ok nhĩpej ja.

Já kam ne ba ije ara mã gwaj ba nho kukradja tum ã ije pi`okjakre kadjy. Kumrej já ba ara mã pi`ok já ã ajarẽ gar aje mari kadjy. Mýkam ne gwaj ba je ba kaben kam pi`okjarej kadjy? Biri, pi`ok já kot já gwaj arym ba mã arym kot bit pi`okjarej prãn, gwaj ba je mari ne omuj ne ba djwy ba mã kij ne kot ba djwy ba je ipej kadjy. Be, pi`ok já nhidji be ne GOROTIRES, nãm ã kuben kum idji owa ne, kuben be Padre Frei Gil Vilanova. Kam ne já

kam ba ije me abe 6° ano mã ije ã pi`okjarej kadjy, nhym ne já kam arym pi`ok já ã pi`ok jare? Noro kot djam arym ne gari pi`ok já o pumu. Pi`ok já kute amrebe me ba bengokre tum ã ujarej, kam be ba ije ara mã ã idjujarej kadjy, apÿj ije mari kot dja ba ara mã are. Kumrej dja ba ara are, be pi`ok já ne kuben ipej, ta kaben kot no`ok, me be wajagare ta ne me pi`ok já no`ok. Be, ba kam arym omu, are kam arym imã ba djwy ipej prãn, ne kam arym ara mã ã idjujarej o dja. Be tãm nẽ ja.

Be, já kam dja ba ara be pi`okjarejdjwyj kukija, djam arym ne gar pi`ok já pumu. Noro kot djori arym ari ã pi`ok ojare. Djam arym ne ari ã kikre kam me ujarej tum já ã ujarej o ma, je ne me o bengokre kuben kot te ja, djam arym ari me o ja ã ujarej o mari ja be je, ne me o kute kikre kam idji já jarej já beje. Me o bengokre ari kuben kot tem idji be kukungrati ne ajte idji odjwy be Capitão, nãm ã me kum idji owa ne. Je ne ara nho kikre kam djori akwatyj me anhinget ari kute ã ujarej o mari já beje. Ne ana me abam ari adjwy kute mari já be je, nhym me o kute ã ujarej kot mari já be je. Ne odjwy, je myj nẽ amrebe Gorotire me bẽnjadjwÿry nhidji kute. Djori kri kam me o kute mari já be je. Ja ã ne ba ara kukija.

b) pi`okjaredjwyj kute pi`ok jare mo kraj

Djam kam dja gwaj panh arym ã pi`ok jarej ma. Djam kuben kot dja gwaj are, kati, me ba bengokre kaben kot dja gwaj are. Kadjy ne ba me ba bengokre nho pi`ok no`ok kam no`ok, ne ara wry o boj. Be, myjja dja gari are já o, kumrej dja ari apÿj ne imã are o te, ne kam idjukri gwaj arym o ba krãptĩ are. Be, dja ã ane, djam tamp. Nhym kam arym be me pi`okjarejdjwyj arym pyj kot are o te ojnore. Kam idjukri ba me tu pi`okjarej o ikrãptĩ. Be, ara je gwaj ba kaben djwy jarej mari kadjy ne baramã já nhipej, nara djam mej gwaj ba kaben djwy kute kuben nho pyrat. Ara je kuni kot gwaj ba kaben jarej kam djwy, dja gari arym mari mej kumrej, kam arym aje no`ok djwy arym prine ama. Ba djwy ije gwaj ba kaben jarej mari ket, ne ije no`ok ket, be ajbiri ne ba arym kuma.

Me o bengokre Capitão kukungrati ã u`jarej

Bari kam arek pry já ã mo, adjuwe pry já ã i`ry ne bari Gorotire kam ara abataj nyre amajkrut ne i`kijeket já me mo, be, ari já kwy ne me arym porto novo kam aro um. Be capitão kukungrati ne ara no, nhym ari arym boj ã akati pydji apej, ngo no ká kot ne ari mo, ne kam porto da paz yry boj, bari kam arym inhĩbo mo kam arym ari kam boj. Bari kam imoro kam ije

ami kam mari ngri ket, ngo ityj me ngo pron taj já kam, bari kam aрым mo akej, ari djam dja yry iboj yry kam go, bari kam aben mã adjuwe tam ne já, noro kot kajmã, noro kot aparimã gwaj ba moro dja tum kam ane.

Nhym kam aрым me bengokre kumej ne ari kama`mak o kumej ne kum me ipumuj prãn ane. Kam aрым ba me aben pakije, nhym kam me ari mã ara boj mej, já nhĩ ijukrit ba me bẽnjadjwÿry me ẽ me inhobiwa me ro`ã ije kákam akubyt kikrema kákam nho kikrema mã mō, ba me aрым kam aben mã idjujarej o ikumej.

c) Me be pi`okjarejdjwyj ta kute pi`ok nhipej

Arÿm baramã pi`ok já ã ajarẽ ga ari aрым ma, me be wajagare Gorotire yry boj o te wa ã ajarẽ gari aрым ama. Ne ku bengokre kuben kot tem já ã djwy aрым ara mã are, ne aрым ara ije pi`ok me ba bengokre kot ipej jare. Já kam dja gwaj me o bengêt o já be je, ge kute gwaj ba mã kuben kute Gorotire ã ajarẽ, adjwy kute mari kot are gwaj kuma. Nhym be kuben kute mari kot adjwy te pi`ok no`ok já. Panh, dja gwaj ba, ba nho me bengêt kukija ge kube ngokre te mari kot ã ajarẽ, gara be pi`okjarejdjwyj ga aje ipej o mej kadjy. Nhym kam aрым ari me o bengêt kaben dja, kam kute kaben kot adjwy kute ipej kadjy. Kam aрым ari kube pi`okjarejdjwyj kute pi`okjarejdja kam kute àpej nhipej kadjy. Nhÿm kam me aрым ipej:jjj ne, me bengokre kaben kot ne me apej já nhipej, me be 6 ° ano ne me pi`ok ja ta kubê ngokre kot amĩm kabẽn no`ok. Nãm bam ã me mã kam idjapej a ne.

5. OJNORERE – CONCLUSÃO

O tempo em que o Gavião atual vive hoje é um tempo diferente do tempo dos mais velhos, rodeado de tecnologia que tem prendido muito a atenção dos Gaviões; também há os costumes do kupê que quase compulsoriamente invadiram as casas dos indígenas. Por isso, penso que nesse contexto cultural é de suma importância ter indígenas formados em várias áreas de conhecimento; penso que há uma grande necessidade para os indígenas o reconhecimento dos seus direitos e lutar por eles. (BIZERRIO DE OLIVEIRA, 207, pág. 49)

Idjapej ja mrãmri me ibengokre nho pi'okjaredja kadjy mej kumrej ne ajte me krãptĩ kadjy djwy mej kumrej, jakam dja mebengokre ta kukradja tum ã pi'ok no`ok ne kam ta ajte ipej.

Me ibengokre ije ba amim kaben kot ije pi`ok no`ok kam já ba me jãm inho imàt ket kam arek iro`ã pry ã mo. Me ikaben me, me ikukradja tyj rã`ã.

Kãm ne ba ije me mã pi`okjakre kuni kot ne ba me mã mebengokre kãm bit ikaben, ne ajte kãm me mã kot pi`okjare.

Mÿkam ne ba me mã já bit nhipej? Me kute ami kaben mari ne kute ami kaben no`ok djwy mari kadjy ne ba me mã mebengokre kaben ã pi`okjakre. Me kute amim kaben mari tyj rã`ã kadjy.

Pi`ok ja meprire me, me abataj me kute ã pi`okjarej kadjy pi`ok ami nhipej, já djwy dja pi`okjarejdja kuni kot amim grà nhym me kute kot me mã pi`okjarej kadjy.

Me ba bengokre ba ije ba me ba kukradja pumuj kot pi'ok nhipej kãm kube mrãmri wyj kumrej. Kãm ne kubenĩ já u`jarej já.

Amrebe ne me ba anhinget ari bá kabit ba kãm kute myjja pumuj ket, kãm o kukradja kot bit ba. Nhym be ajbiri ne arym me ba kãm arym kuben nho kukradja kuni, kam ne gu me arym amim kaben o ba bit noro mej mō.

Kãm dja jakam me ba be mebengokre amim kadjy pi`okjare mari tyj ge amre kati mo nhym me kwy raj kute pi`ok mari kadjy ne ami kukradja o ba bit noro ket, be jakam bit já gu me arym ba kaben o ba bit noro ket.

Kadjy ne ba ije pi`ok me ba kaben kot ije ipej já, ije me ba kaben kãm pi'ok no`ok já, me kaben apej ket kadjy. Tam ne ja.

REFERÊNCIAS

- D`ANGELIS, W. Línguas Indígenas precisam de escritores? Campinas: CEFIEL, 2010.
- DOMINICANAS, Missões. **Gorotires**: Prelazia de Conceição do Araguaya, 1936.
- KAYAPO, B. **Relatório da Pesquisa Socioeducacional I**. Licenciatura em Educação do Campo, Universidade federal do Sul e sudeste do Para, 2014.
- _____. **Relatório da Pesquisa Socioeducacional II**. Licenciatura em Educação do Campo, Universidade federal do Sul e sudeste do Para, 2015.
- _____. **Relatório da Pesquisa Socioeducacional VII**. Licenciatura em Educação do Campo, Universidade federal do Sul e sudeste do Para, 2019.
- BARBOSA FEITOSA, Escolarização indígena Mebengokre Kayapo Gorotire, 2019, pag 06.
- BIZERRIO DE OLIVEIRA, Mê tũmre mẽ tajê Apôipa: caminhado com os mais velhos Kyikateje. 2017, pag 49.

ANEXO A –

Encontro com o Capitão Kukungrati

Continuando nossa marcha, damos meia légua acima com três moços Gorotire, um dos quais fazia parte do grupo visto no porto novo. São enviado do Capitão Kukungrati que, tendo chegado ontem mesmo, sempre pela margem esquerda, ao porto da paz, mandou está embaixada ao nosso encontro. Receiou que deante de dificuldades surgidas com travessões ou corredeiras tivessermos dessiste de alcançar o ponto marcado, parando mais em baixo ou mesmo talvez voltando para traz.

Estão todos os índios nos esperando e ansiosos pela nossa chegada. Trocados os cumprimentos e as primeiras boas impressões reciprocas, convidamos o respeitável uma das nossas embarcações para sua volta ao acampamento e para conversamos bastante.